

## РОЗДІЛ 2

### «ВОЇКИ ТОПОС»

## КОСТЯНТИНА VII БАГРЯНОРОДНОГО І НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ У Х СТОЛІТТІ

Одним з актуальних питань української етнолінгвістики, яке, попри помітне зацікавлення вчених, досі залишається дискусійним, є походження назви етнографічної групи бойків. Реферативний огляд дослідження цієї проблематики у XIX – на початку XX ст. представлений у праці Михайла Скорика<sup>1</sup>. Відтак усі наявні гіпотези ґрунтовно проаналізував Михайло Худаш<sup>2</sup>. Відразу заперечивши етимології назви *бойки* від польського іменника *bojak* ‘віл’ (Ігнацій Червінський)<sup>3</sup> чи його анахронічної форми *bojk* ‘подільська порода вола’ (Тадеуш Ольшанський)<sup>4</sup>, румунського – *boi* ‘воли’ (Фридерик Папе, Александр Кучера)<sup>5</sup>, російського прикметника *бойкий*, *боек* ‘відважний, безстрашний, моторний’ (Павел Шафарик)<sup>6</sup> та українського дієслова *боятися* (Олександр Потебня)<sup>7</sup> як

<sup>1</sup> Скорик М. Про назву «Бойки». *Літопис Бойківщини*. 1931. Ч. 1. С. 6–23.

<sup>2</sup> Худаш М. Проблема походження назви «бойки». *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1983. С. 39–42. Див. також: Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. *Народознавчі зошити*. 1998. № 3. С. 309–310.

<sup>3</sup> Czerwiński I. L. Okolica Za-Dniestrską między Stryem i Łomnicą, czyli Opis Ziemi i dawnych kłesk lub odmian tej Okolicy, tudzież iaki iest lud prosty dla religii i dla Pana swego? Zgoła iaki ón iest? w całym sposobie życia swego lub w swych Zabobonach albo zwyczajach. Lwów: Druk Józefa Schnaydera, 1811. S. 148.

<sup>4</sup> Польський дослідник вважає, що від слова *bojk* утворилося гіпотетичне означення прикарпатських торговців волами та сіллю, яке пізніше перейшло на етнографічну групу (див.: Olszański T. A. O nazwie Bojków. *Plaj. Zeszyt krajoznawczy Towarzystwa Karpackiego*. 1993. Zesz. 6: Bojkowszczyzna. S. 7–11).

<sup>5</sup> Papée F. Skole i Tucholszczyzna. Monografia historyczna. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1891. S. 21; Kuczera A. Samborszczyzna: ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej. Sambor: nakł. Księgarni Nauczycielskiej w Samborze, 1935. T. 1. S. 69–70.

<sup>6</sup> Šafařík P. J. O zemi gmenované Bojky. *Časopis českého museu*. 1837. Ročník 11. Číslo 1. S. 29.

<sup>7</sup> Потебня А. А. [Рец.]. *Записки Императорской Академии наук*. 1881. Т. 37. Кн. 2. Прилож. № 4. С. 64–152 [на кн.]: Народные песни Галицкой

позанаукові<sup>8</sup>, дослідник зосередився на двох, які, на його думку, все ж мали певне лінгвістичне підґрунтя та цінність. Перша, яку висунув Іван Вагилевич, а пізніше розвинув Омелян Партицький<sup>9</sup>, полягала в утворенні слов'янами назви *бойки* від однини кельтського етноніму *бойї* додаванням характерного для демінутивних іменників типу *вуй-ко*, *бать-ко*, *тез-ко* суфікса *-ко*: *бой+ко*<sup>10</sup>. Згодом до цієї гіпотези схилявся також Іван Франко<sup>11</sup>. Друга, яку розробив Іван Верхратський та підтримали Володимир Охримович<sup>12</sup>, Александр Брюкнер<sup>13</sup>, Макс Фасмер<sup>14</sup>, а відтак і Роман Кирчів<sup>15</sup>, передбачала, що назва *бойки* виникла серед лемків як передраження їхніх східних сусідів на основі притаманної для бойківської говірки ствердної частки *бойє* 'так, добре, згода'<sup>16</sup>.

Однак навіть ці дві етимології М. Худаш вважав непереконливими через недостатнє історичне підґрунтя<sup>17</sup>. Варто зазначити, що І. Вагилевич приписував бойкам кельтське походження, гадаючи,

---

и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Москва: Изд. Имп. О-ва истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1878. С. 86.

<sup>8</sup> Худаш М. Проблема походження назви «бойки». С. 39–40; Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 309.

<sup>9</sup> Партицький О. Старинна історія Галичини. Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1894. Т. 1: Від VII-ого віку перед Христом до року 110 по Христі. С. 315.

<sup>10</sup> Wahylewič D. J. Bojkowé, lid ruskoslowanský w Haličjch. *Časopis českého museu*. 1841. Ročník 15. Číslo 1. S. 32. Див. також: Головацький Я. Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран: с прил. географич. карты. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1884. С. 25.

<sup>11</sup> Франко І. Уваги про походжене назви Бойки. *Житє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору*. 1895. Т. 3. С. 147–148.

<sup>12</sup> Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? *Житє і слово. Вістник літератури, історії і фольклору*. 1895. Т. 3. С. 144.

<sup>13</sup> Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Krajowa Spółka Wydawnicza, 1927. S. 35.

<sup>14</sup> Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; ред. Б. А. Ларина. Москва: Прогресс, 1986. Т. 1: А–Д. С. 185.

<sup>15</sup> Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / відп. ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1978. С. 107.

<sup>16</sup> Werchratskij I. Woher stammt der Name «Бойки»? *Archiv für slavische Philologie*. 1894. Bd. 16. S. 592, 593.

<sup>17</sup> Худаш М. Проблема походження назви «бойки». С. 40–42.

що бойї були колись витіснені з долини Тиси до Прикарпаття і певний час мешкали у Белзькій землі<sup>18</sup>. Подібно й О. Партицький згадував про втечу кельтських бойїв до Карпатських гір після поразки від дакійського царя Бурібести (І ст. до Р. Х.), хоч, на відміну від І. Вагилевича, вважав, що їхні нащадки швидко розчинилися серед місцевого населення, залишивши по собі лише етнонім, який, втім, назавжди залишився чужим для слов'ян<sup>19</sup>. На противагу цьому М. Худаш цілком слушно наголошував на відсутності будь-яких історичних, археологічних, етнографічних чи лінгвістичних слідів перебування кельтських бойїв як на теренах самої Бойківщини, так і в Українських Карпатах загалом<sup>20</sup>.

Натомість у полеміці з гіпотезою І. Верхратського дослідник солідаризувався з застереженням О. Партицького, що частка *бойє* не є настільки поширеною на Бойківщині<sup>21</sup>. Останнє свого часу підтвердив І. Франко, додавши, що на Турківщині, зокрема й на стику Бойківщини з Лемківщиною, де, на думку І. Верхратського, якраз і мала б виникнути назва *бойки*, подібно як і в усій південно-східній частині ареалу бойків, що безпосередньо межує з Гуцульщиною, частка *бойє* взагалі не трапляється<sup>22</sup>. Згодом М. Худаш звернув увагу також на невідповідність гіпотези І. Верхратського закономірностям українського словотвору, зазначаючи, що від частки *бойє* мала б утворитися назва *бойєкало* чи *бойкало*, а не демінутив *бойко*<sup>23</sup>. Формування останнього на основі частки *бойє*, як і походження назви *лемки* від частки *лем*, за словами вченого, було б тим більше неймовірним, що жоден з інших апелятивів на *-ко*, які наведено в Інверсійному словнику української мови, не утворився від службової частини мови, вигуку чи звуконаслідування, а назви *бойки* та *лемки* були б тут абсолютними винятками<sup>24</sup>.

<sup>18</sup> Wahylewicz D. J. Bojkowé, lid ruskosłowansky... S. 37 і наст. Згодом з цим припущенням солідаризувався Олексій Стрижак (див.: Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії: монографія / відп. ред. О. Б. Ткаченко. Київ: Наукова думка, 1988. С. 75–76).

<sup>19</sup> Партицький О. Старинна історія Галичини. С. 315, 361.

<sup>20</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 310; Худаш М. Проблема походження назви «бойки». С. 40.

<sup>21</sup> Худаш М. Проблема походження назви «бойки». С. 41.

<sup>22</sup> Франко І. Уваги про походжене назви Бойки. С. 148.

<sup>23</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 300.

<sup>24</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 310.

Відкидаючи усі попередні гіпотези, М. Худаш вважав, що назву бойків очевидно слід виводити від поширеного на українських землях антропоніму *Бойко*, який має ознаки патронімічного демінутива, утвореного від чоловічого імені *Бой* – гіпотетичного скорочення від слов'янських імен типу *Бойслав*, *Боймир* і т. п.<sup>25</sup>, існування якого засвідчене у білоруському фольклорі<sup>26</sup>. Таким чином, на думку М. Худаша, назва *Бойки* мала би первинно означати нащадків *Бойка*, його плем'я<sup>27</sup>. Однак якщо б вона справді походила від імені вождя-засновника родоплемінного об'єднання, як це припускав дослідник<sup>28</sup>, то неодмінно стала би предметом особливої гордості серед членів самої спільноти, бойки би її не цуралися, а пишалися б нею. Натомість етнографічний матеріал XIX – початку XX ст. змальовує іншу картину. У праці «З нашої етнографії. Бойки, гуцули, лемки» (1887) Роман Заклинський зазначав, що «Гірняки в Стрийщині, Самбірщині і Мукачівщині називають себе верховинці або русини, але всі інші мешканці долів і гір звать їх бойками»<sup>29</sup>. Небажання верховинців ідентифікувати себе з етнонімом *бойки* констатували й Антоній Петрушевич, Омелян Партицький та Володимир Охримович<sup>30</sup>, наголошуючи, що ця назва є для них образливою<sup>31</sup>. Складається враження, що верховинці вважали «бойками» когось іншого, адже у їхньому власному середовищі, подібно як і в гуцулів, побутували насмішкливо-сатиричні коломийки, у яких образ бойка постає у негативній конотації<sup>32</sup>. Вочевидь, саме з цим була пов'язана агресивна реак-

<sup>25</sup> Там само; Худаш М. Проблема походження назви «бойки». С. 43–44.

<sup>26</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 311.

<sup>27</sup> Там само. С. 309, 311.

<sup>28</sup> Там само. С. 311, 318.

<sup>29</sup> Цит. за: Гошко Ю. Г. Етнографічні межі. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1983. С. 26.

<sup>30</sup> Див.: Скорик М. Про назву «Бойки». С. 10–12.

<sup>31</sup> «До нині ще назва *Бойко* уважає ся погордливою, – тай самі *Бойки* її не уживають...» (див.: Партицький О. Старинна історія Галичини. С. 361); «самі *Бойки* ніколи не називають себе тою назвою і уважають її зневагою для себе» (див.: Охримович В. Звідки взяла ся назва *Бойки*? С. 144).

<sup>32</sup> «Інтересна річ, що ті насмішливо-сатиричні коломийки співають ся самими-ж *Бойками*, або точніше сказавши, *Верховинцями*, котрих звичайно називають *Бойками*; ... Себе, *Русинів*, уважають *Бойки* за щось вишого і ліпшого від інших народностей, з котрих люблять насмівати ся в

ція на спроби означити верховинця «бойком», яку описав Михайлу Скорику уродженець Старосамбірщини, співзасновник товариства «Бойківщина» д-р Антін Княжинський. За його словами, «як сказати кому “ти бойку”, то у відповідь можна сподіватися розбиття голови, а що найменше названий бойко плюне в долоню, затисне кулак і з відвиненою рукою погрозить: “кому бовташ?”»<sup>33</sup>. Із наведених вище фактів видно, що назва бойки як означення етнографічної групи верховинців первинно була типовим аллоетнонімом, а тому, в принципі, не могла мати патронімічного походження, зокрема й утворитися від антропоніму *Бойко*.

Іншою особливістю слововжитку назви *бойки* у XVII–XIX ст. є невизначеність її семантичного значення. Зокрема, у праці «Задністрянська околиця між Стриєм і Лімницею» І. Червінський стверджував, що мешканці Дністровського Лівобережжя називають *бойками* своїх сусідів із правого берега річки<sup>34</sup>. Присутність «бойків» на теренах рівнинної частини правобережного басейну Верхнього Дністра – т. зв. «Підгір'я» – підтверджують слова І. Вагилевича, який також згадував, що окремі бойківські села місцями трапляються навіть на Поділлі<sup>35</sup>. Відповідно до інформації, яку він надав П. Шафарику, на сході ареал суцільного чи спорадичного розселення «бойків» мав би сягати р. Прут і охоплювати південні райони колишнього Станіславівського та Коломийського повітів<sup>36</sup>, включаючи частину етнографічного Покуття<sup>37</sup>, а в минулому – поширюватись ще й на північ від Чортківського повіту<sup>38</sup>. Очевидно, такий стан справ закарбувався в народній пам'яті гуцулів, які подекуди називали «бойками» покутян і подолян<sup>39</sup>. У ще ширшому значенні назву *бойки* на зламі XVII–XVIII ст. вживали на

---

*ріжних приказках (анекдотах) і приповідках»* (див.: Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? С. 144; Скорик М. Про назву «Бойки». С. 12).

<sup>33</sup> Скорик М. Про назву «Бойки». С. 12.

<sup>34</sup> Czerwiński I. L. Okolica Za-Dniestrską między Stryem i Łomnicą... S. 212.

<sup>35</sup> Wahylewič D. J. Bojkowé, lid ruskosłowanský... S. 30.

<sup>36</sup> Šafařík P. J. O zemi gmenované Bojky. S. 29.

<sup>37</sup> Глушко М. Підгір'я – окрема етнографічна одиниця України? *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Вип. 48. С. 313.

<sup>38</sup> Šafařík P. J. O zemi gmenované Bojky. S. 29.

<sup>39</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 307.

Наддніпрянщині: аналізуючи повний заголовок вірша Климентія Зіновієва «Ω иновѣрної єдної пє(р)сѡнѣ мє(ж)ду мѹже(мѹ) и жєноѹ»<sup>40</sup>, Михайло Худаш дійшов висновку, що автор відносив до «бойків» не лише верховинців, а й західних українців загалом<sup>41</sup>. За цього самі верховинці на питання «ви Бойки?» ще наприкінці ХІХ ст. відповідали: «ми Русини – Бойки коло Львова»<sup>42</sup>. Таким чином, з огляду на дуже різний зміст, який у минулому вкладався у назву *бойки*, її витоки доцільно вивчати без обов'язкової прив'язки до історії конкретної етнографічної групи, яку вона нині означає.

У міркуваннях стосовно походження назви *бойки* дослідники часто виходили з засновку, що у формі «*Воїки*» вона вперше використана у 32-му розділі трактату Костянтина VII Багрянородного «Про управління імперією»<sup>43</sup>. Оскільки це свідчення на понад півтисячоліття випереджає усі наступні згадки, його всебічний аналіз може суттєво поглибити дискурс навколо ранніх етапів генези назви, якою сьогодні прийнято означати українських верховинців, тому набуває першочергового значення.

На початку розділу, присвяченого балканським сербам, Костянтин Багрянородний зазначав, що вони «*походять від неохрещених сербів, що звуться також білими, що живуть за Туркією, у місці, яке вони самі називають Боїки, де їм сусідить і Франгія, подібно і велика Хорватія, неохрещена, що зветься також білою*», додаючи, що «*ці серби жили там споконвіку*», аж поки один із їхніх князів-співправителів, «*взявши з собою половину народу (війська-ополчення), попросив притулку в ромейського імператора Іраклія*»<sup>44</sup>. Як

<sup>40</sup> «...а хоча(и) и обѣ блгоч(с)тивыє да не є(д)ныхъ людє(и): сырѣчь му(ж) будє(т) моска(л) або литвинъ абѡ бо(и)ко або цыга(н), їли тє(ж) з(ѣ) жыда перехры(ст), їли за(с) жонѡ таковы(х) людє(и), а ѡ(н) правдивы(и) руснакъ козакъ украинецъ порѡды малоро(с)си(и)ско(и)» (див.: Зіновієв К. Вірші. Приповіді посполиті / відп. ред. В. В. Німчук; підготовка тексту І. П. Чепіги. Київ: Наукова думка, 1971. № 147. С. 116 (Пам'ятки української мови ХVІІ–ХVІІІ ст. Серія художньої літератури)).

<sup>41</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 307.

<sup>42</sup> Werchratskij I. Woher stammt der Name «Бойки»? S. 592.

<sup>43</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 306; Стрижак О. С. Етнімія Геродотової Скіфії. С. 75; Скорик М. Про назву «Бойки». С. 6; Šafařík P. J. O zemi gmenované Bojky. S. 23, 28–29.

<sup>44</sup> «Γοτϵον, οτι οι Σερβλοι απο των αβαπτιστων Σερβλων, των και ασπρων

вважають, цей уривок був написаний у 950 р. чи невдовзі опісля<sup>45</sup> під наглядом самого імператора. Незадовго до того, 17 вересня 949 р., до Константинополя прибула дипломатична місія від східнофранкського короля Оттона I, яку очолив майнцький купець Люїтфред<sup>46</sup>, який під час аудієнції в Магнаврі міг надати візантійському імператору всю необхідну інформацію про розташування Білої Хорватії та Білої Сербії<sup>47</sup>.

На тлі загальноприйнятої ідентифікації Костянтинової «Туркії» з Угорщиною<sup>48</sup>, а «Франгії» – зі Східно-Франкським

---

ἐπὶ νομαζομένων, κατὰ γούνται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν παρ' αὐτοῖς Βοῖκι (Βόικι) τόπον ἐπὶ νομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία, ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρῳατία, ἡ ἀβαπτιστος, ἡ καὶ ἀσπρη προσαγορευομένη ἐκεῖσε τοῖνυν (οὖν) καὶ οὗτοι οἱ Σερβλοι τοῦ ἀπ' ἀρχῆς κατ' οἰκούν. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σερβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἰς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἡμῖν, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλεῖα Ῥωμαίων, προσέφυγεν» (цит. за: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio / Greek text ed. by GY. Moravcsik; English transl. by R. J. H. Jenkins. Washington, D. C., 1967. § 32. P. 152–153 (Corpus fontium historiae Byzantinae; vol. 1); Constantine Porphyrogenitus. De Administrando Imperio, Chapters 29–36. *The early history of the Slavonic settlements in Dalmatia, Croatia, & Serbia* / ed. J. B. Bury. London; New-York: The Macmillan Company, 1920. P. 28; Константин Багрянородный. Об управлении империей / ред.: Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев. Москва: Наука, 1991. С. 140–141).

<sup>45</sup> Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio: A Commentary / ed. R. J. H. Jenkins. Washington, D. C., 2016. P. 100.

<sup>46</sup> Див.: Gringmuth-Dallmer H. Magdeburg und Byzanz in der Politik Ottos des Großen. *Byzanz in der europäischen Staatenwelt: Eine Aufsatzsammlung* / ed.: J. Dummer & J. Irmscher. Berlin; Boston: De Gruyter, 1983. S. 26–29; Daniel H. A. Deutschland nach seinen physischen und politischen verhältnissen Geschildert. Stuttgart: Verlag von Friedrich Bruckmann, 1863. S. 1091.

<sup>47</sup> Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. 1880. Knj. 52. S. 142–143; див. також: Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona. Poznań, 1949. S. 206.

<sup>48</sup> Войтович Л. Велика Хорватія і Біла Хорватія: довгий шлях подолання помилкового стереотипу. *Україна і Хорватія: історичні паралелі: матеріали Другої міжнародної хорватсько-української наукової конференції (Дрогобич–Трускавець–Східниця–Уріч, 1–3 червня 2017 р.)* / упоряд. В. Пограничний. Дрогобич: ВГО «Бойківське етнологічне товариство», 2019. С. 160; див. також: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio: A Commentary. P. 124; Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. S. 142; Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha: Bursík & Kohout, 1906. Díl 2: Původ a počátky Slovanů jižních. Svazek 1. S. 250, 276; The early history of the Slavonic



королівством<sup>49</sup>, а також поширеної в історіографії тенденції до локалізації Білої Хорватії довкола Судетських гір: над Верхньою Ельбою у Північно-Східній Богемії та над Верхнім Одером<sup>50</sup>, Генрі

settlements in Dalmatia, Croatia, & Serbia / ed. J. B. Bury. London; New-York: The Macmillan Company, 1920. P. 47; Lončar M, Serreqi-Jurić T. Tamno more u spisu De administrando imperio: Baltičko ili Crno? *Povijesni prilozi*. 2018. Vol. 37. № 54. S. 16, 17.

<sup>49</sup> Marquart J. Mas'udi's Bericht über die Slawen. *Marquart J. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, T. Weicher, 1903. S. 109. Винятком є лише думка Генріха Кунстмана та Нади Клаїч, які, ґрунтуючись на дослідженні Вернера Онзорге, доводили, що термін «Франгія» може тут позначати також очолюване Беренгаром II *regnum Italie* (див.: Kunstmann H. Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos? *Die Welt der Slaven: Internationale Halbjahresschrift für Slavistik*. Bd. 29. Heft 1. S. 119; Klaić N. Poganska stara ili vela Hrvatska cara Konstantina Porfirogeneta. *Croatica Christiana periodica*. 1988. Vol. 12. No. 21. S. 56). Втім, варто зазначити, що наведене уточнення було пов'язане з намаганням локалізувати Білу Хорватію (див.: Kunstmann H. Wer waren die Weisskroaten... S. 118) чи хорватську прабатьківщину (див.: Klaić N. O problemima stare domovine, dolaska i pokrstenja dalmatinskih Hrvata. *Zgodovinski časopis*. 1984. Letnik 38. Št. 4. S. 257–262, особливо S. 259, 261–262, 263–264; див. також: Klaić N. Najnoviji radovi o 29, 30. i 31. poglavlju u djelu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta. *Starohrvatska prosvjeta*. 1985. Vol. 3. № 15. S. 40, 45, 51; Klaić N. Poganska stara ili vela Hrvatska... S. 51–52) в Каринтії, і поза цими гіпотезами втрачає актуальність. Тим часом обидві тези ще у 1980-х роках переконливо заперечили Петер Штір (див.: Štih P. Novi poskusi reševanja problematike Hrvatov v Karantaniji. *Zgodovinski časopis*. 1989. Letnik. 43. Št. 3. S. 327–328, 328–331; див. також: Štih P. Karantanija = stara domovina Hrvatov? *Zgodovinski časopis*. 1987. Letnik 41. Št. 3. S. 539, 542), Владімір Кошак (див.: Koščak V. Dolazak Hrvata. *Historijski zbornik*. 1987. God. 40. № 1. S. 365) та Луйо Марґетіч (див.: Margetić L. Još o dolasku Hrvata. *Margetić L. Dolazak Hrvata = Ankunft der Kroaten*. Split: Književni krug, 2001. S. 126–127). На початку XXI ст. аргументацію Нади Клаїч гостро критикував Кшиштоф Фокт (див.: Fokt K. Biali Chorwaci w Karantanii. *Studenckie zeszyty historyczne*. 2004. T. 5. S. 15, 19–20, 22). Спростовував її також Леонтій Войтович (див.: Войтович Л. Велика Хорватія і Біла Хорватія... С. 160).

<sup>50</sup> Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. S. 157–158, 163; Kalousek J. O rozsahu říše české za Boleslava II. *Sborník historický*. 1883. Ročník 1. Svazek 2. S. 101–102; Howorth H. H. The Spread of the Slaves. Part III. The Northern Serbs or Sorabians and the Obodriti. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1880. Vol. 9. P. 208; Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha: Brusník & Kohout, 1919. Díl 3: Původ a počátky Slovanů



Говорт<sup>51</sup>, Франьо Рачкий<sup>52</sup>, Йозеф Маркварт<sup>53</sup>, а відтак – Френсіс Дворнік<sup>54</sup>, Реля Новаковіч<sup>55</sup> та Герард Лябуда<sup>56</sup> небезпідставно ототожнювали білих сербів із відомими за франкськими джерелами «сорабами». Ареал їхнього розселення може бути доволі однозначно встановлений на основі низки писемних свідчень. На початку IX ст. автор однієї з редакцій офіційної хроніки Каролінгів, т. зв. «Ейнгардових анналів», під 782 р. занотував

---

západních. S. 193, 223; Havlík L. Slované v anglosaské chorografii Alfréda Velikého. *Vznik a počátky Slovanů (Origines et debute des Slaves)* / red. J. Eisner. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1964. Díl 5. S. 79; Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности / отв. ред. В. Д. Королюк; предисл., коммент. и пер. А. И. Рогова. Москва: Наука, 1970. С. 58; Флоря Б. Н. Формирование чешской раннефеодальной государственности и судьбы самосознания славянских племен Чешской долины. *Формирование раннефеодальных славянских народностей* / ред.: В. Д. Королюк и др. Москва: Наука, 1981. С. 114; Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства. *Галицько-волинські етюди*. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. С. 31; Войтович Л. Повертаючись до хорватів Костянтина Багрянородного. *Нартекс. Byzantina Ucrainensis*. Харьков: Майдан, 2013. Т. 2. С. 79; Войтович Л. Велика Хорватія і Біла Хорватія... С. 166; Fokt K. Chorwacja północna – między rzeczywistością, hipotezą i legendą. *Acta Archaeologica Carpathica*. 2003. T. 38. S. 139–140; Matla M. Czechy. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2014. S. 115 (Początki państw); Moździoch S. Śląsk wczesnośredniowieczny w świetle badań archeologicznych i historycznych – crambe bis cocta? *Civitas Schinesghe cum pertinentiis* / red. W. Chudziak. Toruń: Wydawnictwo UMK, 2003. S. 60; Balzer O. O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej. *Pisma poświęcone Oswalda Balzera*. Lwów: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie, 1937. T. 3. S. 50.

<sup>51</sup> Howorth H. H. The Spread of the Slaves. Part III. The Northern Serbs or Sorabians... P. 182–183.

<sup>52</sup> Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. S. 170, 172.

<sup>53</sup> Marquart J. Mas'udi's Bericht über die Slawen. S. 109–110.

<sup>54</sup> Dvornik F. The Slavs. Their Early History and Civilization. Boston: American Academy of Arts and Sciences, 1956. P. 27; Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio: A Commentary. P. 124, 130–131.

<sup>55</sup> Новаковић Р. Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво (Историјско-географско разматрање). Београд: Народна књига, 1977. С. 412.

<sup>56</sup> Konstantyn Porfyrogeneta, O Słowianach bałkańskich i ich współdziałaniu z Awarami. *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych* / red. G. Labuda. Poznań: Wydawnictwo PTPN & Wydawnictwo SORUS, 1999. S. 71.

інформацію про слов'ян-«сорабів» з Ельбо-Заальського межиріччя<sup>57</sup>. Похід «у землю слов'ян, що звуться сорабамі і сидять над річкою Ельбою», під 806 р. описано в «Анналах Королівства франків»<sup>58</sup>. Присутність сербів у цьому районі засвідчує й скомпонований у 880-х роках вступ до «Орозія короля Альфреда», де «сурбів» згадано як північних сусідів далемінців-гломачів<sup>59</sup>, яких злокалізував згодом Тітмар Мерзебурзький між середньою течією р. Ельби і р. Кемніц<sup>60</sup>.

У «Життєписі Карла Великого» (початок IX ст.) Ейнгард зазначав, що р. Заале розділяла тюрингів і «сорабів»<sup>61</sup>, а отже, по ній проходила межа Каролінзьких володінь<sup>62</sup>. Останнє узгоджується зі сло-

<sup>57</sup> «*Interea regi adlatum est, quod Sorabi Sclavi, qui campos inter Albim et Salam interiacentes incolunt, in fines Thuringorum ac Saxonum, qui eis erant contermini, praedandi causa fuissent ingressi*» 'Тим часом король був поінформований, що серби-слов'яни, що заселяють долини (рівнини) між Ельбою і Заале, вторглися з метою грабунку в тюринзькі та саксонські порубіжжя, з якими вони межували'» (*Annales qui dicuntur Einhardi. Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi* / post editorem G. H. Perzii recognovit F. Kurze. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 61).

<sup>58</sup> «...*in terram Sclavorum, qui dicuntur Sorabi, qui sedent super Albim fluvium*» (див.: *Annales regni Francorum (Annales Laurissenses maiores. Annales regni Francorum inde a. 741 usque ad 829, qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi* / post editorem G. H. Perzii recognovit F. Kurze. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1895. P. 121)).

<sup>59</sup> «...*be norþan Dalamentsan sindon Surpe...* 'на північ від далемінців є серби'» (цит. за: King Alfred's Orosius / ed. H. Sweet. London: N. Trübner & co., 1883. Part 1: Old-English text and latin original. P. 16; Anglosaský text a český překlad Alfrédova popisu Střední a Jihovýchodní Evropy. *Vznik a počátky Slovanů (Origines et debut des Slaves)* / red. J. Eisner. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1964. Díl 5. S. 60–61; Króla Alfreda, Opis Germanii i Słowiańszczyzny. *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych* / red. G. Labuda. Poznań: Wydawnictwo PTPN & Wydawnictwo SORUS, 1999. S. 58).

<sup>60</sup> Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon / hrsg. R. Holtzmann. Berolini: Apud Weidmannos, 1935. Lib. 1. § 3. P. 6, 7 (*Monumenta Germaniae Historica. SS (MGH. SS) rer. Germ. Nova series; t. 9*).

<sup>61</sup> «*Salam fluvium, qui Thuringos et Sorabos dividit...*» (цит. за: Einhardi Vita Karoli Magni / post G. H. Pertz recensuit G. Waitz. Hannoverae; Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1911. § 15. P. 18).

<sup>62</sup> Hardt M. The Merovingians, the Avars, and the Slavs. *The Oxford Handbook of the Merovingian World* / ed.: B. Effros and I. Moreira. New-York:

вами Костянтина Багрянородного про межування білих сербів із Франгією. Тим часом згадка «*регіону, що зветься Сорби*» з 50 жупами чи осередками полісного типу<sup>63</sup> в переліку безпосередніх сусідів Східно-Франкського королівства на півночі від Дунаю<sup>64</sup>, який складає першу частину т. зв. «Баварського географа» (середина IX ст.<sup>65</sup>), доводить, що полабські серби творили окреме територіальне утворення, гідне уваги інформаторів візантійського імператора.

З огляду на локалізацію Білої Сербії у Полаб'ї, Франьо Рачкий, Йозеф Маркварт, Любор Нідерле, Михайло Грушевський, Анрі Грегуар, Герард Лябуда, Бого Графенауер та Гінц Шустер-Шевц вбачали

---

Oxford University Press, 2020. P. 431; Strzelczyk J. Słowianie i Germanie w Niemczech środkowych we wczesnym średniowieczu. Poznań, 1976. S. 170.

<sup>63</sup> Leciejewicz L. Słowianie zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. S. 56; Rosik S. O «rozpoznawaniu» civitas w świecie słowiańskich plemion (tzw. Geograf Bawarski a łacińskie przekazy z XI–XII w.). Uwagi do dyskusji nad kształtowaniem się pojęcia grodu. *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej: społeczeństwo, gospodarka, ideologia* / red.: K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch. Wrocław; Głogów, 2014. S. 37–38; Вацеба Р. Система влади у сербських князівствах Ельбо-Заальського межиріччя у IX – на початку X ст. *Проблеми слов'янознавства*. 2018. Вип. 67. С. 87, 93.

<sup>64</sup> «*Iuxta illos (est) regio quae uocatur Surbi. in qua regione plures sunt quae habent ciuit(ates) L 'Поряд з ними область, що зветься Сорби, у якій області численні є, що мають 50 жуп'. ... Iste sunt regiones quae terminant in finibus nostris 'Це – області, які межують із нашими землями'*» (див.: Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii. *Bayerische Staatsbibliothek*. Clm 560. Fol. 149 v.–150 r. URL: [http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00079145/image\\_320](http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00079145/image_320); Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (Опис градів і земель на північ від Дунаю); Войтович Л. *Галицько-волинські етюди*. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. С. 50; Opis grodów i ziem z północnej strony Dunaju. *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów źródłowych* / red. G. Labuda. Poznań: Wydawnictwo PTPN i Wydawnictwo SORUS, 1999. S. 56).

<sup>65</sup> Більш докладно про датування джерела див.: Коматина П. Славянские этнонимы «Баварского географа»: Историко-лингвистический анализ. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2020. № 1. С. 108–109; Войтович Л. «Баварський географ»: спроба етнолокалізації населення Центрально-Східної Європи IX ст. *Войтович Л. Галицько-волинські етюди*. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2011. С. 47–48; Fritze W. Die Datierung des Geographen Bavarus und die Stammesverfassung der Abotriten. *Zeitschrift für slavische Philologie*. 1952. T. 21. S. 326–342.

у хоронімі *Воїки* викривлену форму назви *Богемія*<sup>66</sup>. Хоча засвідчений у франкських джерелах ареал розселення полабських сербів знаходився за межами Чеської котловини, існують доволі переконливі індикатори того, що первинно він включав також землі на північному заході Богемії. За словами Леха Лецієвича, тамтешні племена лемузів та пшов'ян, а можливо й літомержичів та дечан, за особливостями поховального звичаю і керамічної продукції були дуже подібними до сербів<sup>67</sup>, що мешкали з іншого боку Рудних гір. Збереження пам'яті про сербську приналежність пшов'ян<sup>68</sup> у X ст., тобто в часи Костянтина Багрянородного, простежується на основі найдавніших агіографічних творів, присвячених постаті св. Людмили – дружини чеського князя Борживоя: зі слів її правнука<sup>69</sup>, монаха Крістіана, відомо про походження княгині з краю пшов'ян, що мешкали у Богемії, навпроти гирла р. Влтава<sup>70</sup>, у той час як слов'я-

<sup>66</sup> Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. S. 152; Marquart J. Mas'udi's Bericht über die Slawen. S. 110; Niederle L. Slovanské starožitnosti... Díl 2. Sv. 1. S. 251, 275; Грушевський М. Історія України-Руси. Нью-Йорк: Видавниче Товариство «Книгоспілка», 1954. Т. 1: До початку XI віка. С. 213; Grégoire H. L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes. *Byzantion. International Journal of Byzantine Studies*. 1944–1945. Vol. 17. P. 98; Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie... S. 206; Grafenauer B. Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata. *Historijski zbornik*. 1952. Godina 5. Br. 1–2. S. 23; Schuster-Šewc H. Stanowisko języków łużyckich w świetle nowych osiągnięć dialektologii historycznej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica*. 1986. T. 12. S. 280. Див. також: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio: A Commentary. P. 130–131.

<sup>67</sup> Leciejewicz L. Słowianie zachodni... S. 63; Váňa Z. Die Keramik der Slawischen Stamme in Ostdeutschland. *Vznik a počátky Slovanů (Origines et debut des Slaves)* / red. J. Eisner. Praha: ČSAV, 1960. T. 3. S. 168; Fritze W. Zur Bedeutung der Awaren für die slawische Ausdehnungsbewegung im frühen Mittelalter. *Zeitschrift für Ostforschung*. 1979. Bd. 28. № 3. S. 523.

<sup>68</sup> Kalousek J. O rozsahu říše české... S. 101; Preidel H. Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens. Gräffelfing bei München: Edmund Gans Verlag, 1957. Bd. 2. S. 39; Шустер-Шевц Г. Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития. *Вопросы языкознания*. 1983. № 2. С. 40; Сказания о начале Чешского государства... С. 108.

<sup>69</sup> Třeštík D. Přemyslovec Kristián. *Archeologické rozhledy*. 1999. Ročník 51. Číslo 4. S. 602–613.

<sup>70</sup> «Ludmilam, filiam Slauiboris comitis ex provincia Sclavorum, que Psow antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex ciuitate nouiter constructa Myelnik

номовне «Житіє» інформує, що вона «була з землі сербської, дочкою сербського князя»<sup>71</sup>. Співставивши ці свідчення, засновник кафедри чеської історії у Празькому університеті<sup>72</sup> Йосеф Калоусек дійшов висновку, що поруч із хорватами у Богемії могли жити й серби, які пізніше почали зватися пшов'янами<sup>73</sup>. Окрім того, терени між правим берегом Нижньої Влтави, Верхньою Ельбою і Рудними горами, очевидно, стали відправною точкою, з якої білі серби на зламі VI–VII ст. колонізували Ельбо-Заальське межиріччя<sup>74</sup>. Тож цілком можливо, що балканські серби походили саме з богемської частини Білої Сербії.

Серед головних критиків ототожнення «місцевості *Βοΐκι*» з Богемією варто згадати П. Шафарика, Г. Говорта і М. Худаша. Усі троє пов'язували свідчення Костянтина Багрянородного про «*Βοΐκι τόπος*» з українськими бойками. У ході полеміки дослідники висунули цілком слушне застереження щодо неможливості утворення візантійським автором трактату «Про управління імперією» чи його німецьким інформатором слов'янської плюральнo-демінутивної форми на -*кі* від давньогерманського хороніму *Boiohemia* чи

---

*vocitatur*» (цит. за: Křišťanův Život Sv. Ludmily a Sv. Václava / přeložil J. Truhlář. *Prameny dějin Českých*. Praha: Nákladem Musea království českého, 1873. Díl 1: Životy svatých a některých jiných osob nábožných. § 3. S. 204); Стосовно локалізації пшов'ян та згаданого автором Мельніка див.: Novotný V. *České dějiny*. Praha: Jan Laichter, 1912. Díl 1. Část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. S. 507–508; Сказания о начале Чешского государства... С. 108.

<sup>71</sup> «Блажена Людмила бліше отъ зѣмля сербьскыа, князѣ сербьскаго дщи» (цит. за: Život Sv. Lidmily / vydal J. Kolář. *Prameny dějin Českých*. Díl 1. S. 123). Див. також: Проложное житие Людмилы. *Сказания о начале Чешского государства*... С. 107–108.

<sup>72</sup> Štaif J. Josef Kalousek: A Half-Forgotten First Professor of Bohemian History at Prague University. *Prague Economic and Social History Papers*. 2017. Vol. 25. Issue 1. P. 7.

<sup>73</sup> Kalousek J. O rozsahu říše české za Boleslava II... S. 101.

<sup>74</sup> Fritze W. Zur Bedeutung der Awaren... S. 523; Русанова И. П. Славянские древности VI–VII вв. (культура пражского типа). Москва: Наука, 1976. С. 142, 160; Рудь М. О. Заселення слов'янами Полаб'я та їх етнокультурний розвиток у VI–VIII ст. *Історичний журнал*. 2010. № 1–3. С. 155; Herrmann J. Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe: Studien auf der Grundlage archäologischen Materials. Berlin: Akademie-Verlag, 1968. S. 69; Dušek S. Geschichte und Kultur der Slawen in Thüringen. Weimar: Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens, 1983. S. 29.

*Beheim* 'батьківщина бойів'<sup>75</sup>. Цю суперечність могло б пояснити подібне написання літер каппа та мю у візантійській графіці X–XI ст., яке, на думку Анрі Грегуара та Бого Графенауера, пізніше призвело до хибного прочитання слова *Воїм* як *Воїки*<sup>76</sup>. Проте, якщо виходити з тези І. Лябуди, що вираз «*Воїки τόπος*» був дослівною калькою від назви *Voiohaetum*<sup>77</sup>, то прочитання *к* як *мю* в слові *Воїки* не матиме сенсу, адже у гіпотетичній контрагованій формі *Воїм* літера *μ* є залишком від другої частини словосполучення, утвореної від давньогерманського слова *heim* (\*haima) 'місцина, край', яке візантійський автор змістовно передав безпосередньо по тому за допомогою грецького поняття *τοπος*. До того ж транскрибування писарем назви *Boiki*, а не *Boimi*, узгоджується зі словами імператора, що ця назва побутувала серед самих білих сербів. Таким чином, наведений вище лінгвістичний аргумент П. Шафарика – М. Худаша залишається в силі. Водночас варто зазначити, що він не стільки заперечує локалізацію «місцевості Боіки» у Чеській котловині, скільки доводить побутування серед слов'ян назви *Бойки* у X ст., підтверджуючи слова самого імператора.

В одному з моїх досліджень богемський контекст, у якому назва *Бойки* вжита у трактаті «Про управління імперією», пояснено так: балканські серби могли зберегти пам'ять про давнішу міграцію з Українського Прикарпаття до Полаб'я, а Костянтин Багрянородний – невдало узгодити народне передання з інформацією про їхнє прибуття з Білої Сербії<sup>78</sup>. Проте це припущення не про-

<sup>75</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 306; Šafařík P. J. O zemi gmenované Bojky. S. 28–29; Šafařík P. Slovanské starožitnosti. Oddíl dějepisný. Okres gruhý. Od L. 476 před Kr. až do L. 988 po Kr. *Pavla Jos. Šafaříka sebrané spisy / upravil J. Jireček*. Praha: Nákladem kněhkupce Bedřicha Tempského, 1863. Díl 2: Starožitnosti slovanské okresu druhého. S. 260; Howorth H. H. The Spread of the Slaves. Part I. The Croats. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1878. Vol. 7. P. 326.

<sup>76</sup> Grégoire H. L'Origine et le Nom des Croates et des Serbes... P. 98; Grafenauer B. Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta... S. 23.

<sup>77</sup> Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie: państwo Samona... S. 206.

<sup>78</sup> Вацеба Р. До питання про участь білих хорватів в етногенезі верхньолужичан. *Україна і Хорватія: історичні паралелі: матеріали Другої міжнародної хорватсько-української наукової конференції (Дрогобич–Трускавець–Східниця–Уріч, 1–3 червня 2017 р.)* / упоряд. В. Пограничний. Дрогобич: ВГО «Бойківське етнологічне товариство», 2019. С. 132.



ливає світло на генезу самої назви *бойки*. Коли б вона утворилася від вживаної частиною верховинців частки *бойє*, антропоніму *Бойко* чи слів *віл*, *бойкий*, *боятися* або ж, якби українські бойки справді були нащадками кельтських бойів, як це стверджували Іван Вагилевич<sup>79</sup> та Олексій Стрижак<sup>80</sup>, у представників етнографічної групи, яку на сьогодні прийнято називати «бойками», не сформувався б стереотипний образ «бойка» як іншого, чужого. Щонайбільше у частині випадків вони просто уникали б асоціації з цією назвою, але не висміювали «бойка» у своїх коломийках.

Із цієї перспективи етнографічно зафіксовані особливості слововжитку назви *бойки* на самій Бойківщині у XIX ст. найкраще врахував І. Франко. Як видно з мимохідь зробленого ним здогаду, що розвиває погляди О. Партицького<sup>81</sup>, спершу слов'янські предки верховинців називали «бойками» кельтських бойів, які раніше жили на колонізованих ними землях, а відтак мешканці навколишніх теренів почали асоціювати з цією назвою вже й самих слов'ян, які оселились на їхньому місці<sup>82</sup>. Втім, навіть ця версія не пояснює, чому верховинці вважали, що бойки мешкають на околицях Львова. Варто зазначити, що І. Франко справедливо обумовив актуальність своїх слів віднайденням реальних доказів присутності бойів в Українських Карпатах<sup>83</sup>. Позаяк цього досі не відбулося, запропоновану І. Франком модель словотвору доцільно спробувати перенести туди, де контакт слов'ян з етнонімом кельтських бойів, принаймні за посередництвом германського хороніму *Voiohaetum*, є беззаперечним<sup>84</sup>, а саме

Див. також: Вацеба Р. М. Виникнення Білої Сербії у світлі тюринзької політики Меровінгів. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 1(17). С. 43.

<sup>79</sup> Wahylewicz D. J. Bojkowé, lid ruskosłowanský... S. 37–40.

<sup>80</sup> Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії. С. 75–76.

<sup>81</sup> Партицкий О. Старинна історія Галичини. С. 361.

<sup>82</sup> «Коли справді є сліди, що Кельти-Бойї були в наших горах, то їх назва могла лишити ся в пам'яті люду, хоча самі Бойї й потонули в хвилях історії. Пізніший поселенці, що засіли сю землю, не називали себе Боями, але Підгіряне, давніший сусіди Бойів, називали їх ім'ям своїх же братів-Русинів, що засіли в горах. Таким способом вияснилось би те дивне явище, що Підгіряне називають гірняків Бойками, а ті й чути не хочуть про сю назву» (див.: Франко І. Уваги про походжене назви Бойки. С. 147–148).

<sup>83</sup> Там само. С. 147.

<sup>84</sup> Váňa Z. The World of the Ancient Slavs / transl. by T. Gottheiner. London: Orbis Publishing, 1983. P. 29.



на пізніші чеські землі. Саме там мешкали кельтські бойї, і саме на ці терени як місце локалізації «місцини Бойки» вказує контекст етнополітичної географії Костянтина Багрянородного.

Певні застереження стосовно ідентифікації «*Βοῖκι τόπος*» з Богемією могло б викликати твердження імператора, що білі серби «*жили там віддавна (καὶ οὗτοι οἱ Σέρβλοι τὸ ἀπ' ἀρχῆς κατ'οἶκον)*», бо слов'яни оселилися в Богемії лише у другій третині VI ст.<sup>85</sup>, тобто менше ніж за століття до міграції білих сербів на Балкани, яку в трактаті «Про управління імперією» віднесено до часів василевса Іраклія<sup>86</sup>. Однак із того, що Костянтин Багрянородний ототожнював «Велику» (Карпатську) Хорватію з «Білою» (Судетською)<sup>87</sup>, а також вважав, що один і той самий край може одночасно зазнавати нападів з боку «франків» (саксонців) і «пачинакітів»<sup>88</sup> (печенігів)<sup>89</sup>, стає зрозуміло, що шестисоткілометрової відстані, яка відділяє Українське Прикарпаття від Чеської котловини, для нього просто не існувало. Тому, навіть якби імператору було відомо про походження слов'ян із західноукраїнського лісостепу, то це однаково слугувало би для нього радше підтвердженням «споконвічного» проживання сербів на теренах Богемії.

Один із головних аргументів П. Шафарика супроти використання слов'янами назви *Бойки* як відповідника германського хороніму *Богемія* полягав у тому, що цю роль нібито від самого початку

<sup>85</sup> Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie... S. 161; Třeštík D. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. S. 22–23, 50; Профантова Н. Славяне на территории Чехии и их контакты в VI–VII вв. *Stratum plus*. 2015. № 5. С. 113.

<sup>86</sup> Див.: прим. № 44.

<sup>87</sup> «Ὅτι ἡ μεγάλη Χρῳατία, ἡ καὶ ἄσπρη ἐπονομαζομένη» (див.: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio... § 31, 32. P. 152–153; Constantine Porphyrogenetos. De Administrando Imperio, Chapters 29–36... P. 27–28).

<sup>88</sup> «Ὅτι ἡ μεγάλη Χρῳατία ... ὡς συνεχέστερον πραιδευόμενοι παρά τε τῶν Φράγγων καὶ Τοῦρκων καὶ Πατζινάκιδων» (цит. за: Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio... § 31. P. 152; Constantine Porphyrogenetos. De Administrando Imperio, Chapters 29–36... P. 27).

<sup>89</sup> Войтович Л. Велика Хорватія і Біла Хорватія... С. 160–161; Войтович Л. «Білі» хорвати чи «карпатські» хорвати? Продовження дискусії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник: зб. наук. праць*. 2004. Вип. 8. С. 39; Войтович Л. Повертаючись до хорватів... С. 74; Майоров А. В. Великая Хорватия... С. 45, 67.

виконувала назва *Чехи* ‘Чехія’<sup>90</sup>. Однак, як зазначав Ф. Рачкий, до Х ст. чехи були лише одним із кількох богемських племен, а їхній етнонім, вперше згаданий автором «Хроніки Муассака» у 805 р. у формі «*Cichu-Windones*»<sup>91</sup>, означав тоді мешканців конкретного племінного ареалу в центральній частині Богемії і тільки пізніше дав назву всій країні<sup>92</sup>. Від початку ХХ ст., коли цю концепцію вслід за Вацлавом Томеком<sup>93</sup> прийняв Вацлав Новотний<sup>94</sup>, уявлення про формування чеського народу на основі кількох чи навіть кільконадцяти невеликих племен стало хрестоматійним<sup>95</sup>. Альтернативну думку, що сягає своїми витокami наукової спадщини Франтішека Палацького (1798–1876)<sup>96</sup>, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відстоював Душан Тржештик. Видатний чеський медієвіст намагався довести, що в Чеській котловині ніколи не існувало інших племен (*gentes*), окрім чехів, які вже невдовзі після заселення регіону слов’янами мали б кристалізуватися в етнічно гомогенне, хоч пізніше фрагментоване на множину князівств «велике плем’я» (*gens*)<sup>97</sup>. Втім, тотожності семантичного значення етнонімів *чехи* та *богеми* у IX ст. суперечить аналіз свідчень «Хроніки Муассака» та Тілійських анналів за 805 р.

<sup>90</sup> Šafařík P. J. O zemi gmenované Bojky. S. 28.

<sup>91</sup> Chronicon Moissiacense. MGH. SS / ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1826. T. 1. P. 307.

<sup>92</sup> Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. S. 152, 158–159.

<sup>93</sup> Tomek V. V. O starém rozdělení Čech na župy a pozdějším na kraje. *Časopis Musea království Českého*. 1859. Ročník 33. Svazek 2. S. 182.

<sup>94</sup> Див.: Novotný V. České dějiny... Díl 1. Část 1. S. 509–510.

<sup>95</sup> Нидерле Л. Славянские древности / пер. с чешск. Т. Ковалевой и М. Хозанова; ред. А. Л. Монгайта. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956. С. 120–121; Balzer O. O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej... S. 49; Погов А. И. Жизнеописания первых чешских князей в древнерусской письменности и культуре. *Сказания о начале Чешского государства*... С. 5; Флоря Б. Н. Формирование чешской раннефеодальной государственности... С. 101; Váňa Z. The World of the Ancient Slavs... P. 174, 177–178; Matla M. Czechy. S. 30–32.

<sup>96</sup> Palacký F. Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Praha: B. Kočí, 1907. Sv. 1. S. 26. Див. також: Matla M. Czechy. S. 30; Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 54.

<sup>97</sup> Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 18, 63–69, 74; Тржештик Д. Возникновение славянских государств в Среднем Подунавье. *Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне VI–XII вв.)* / отв. ред. Г. Г. Литаврин. Москва: Наука, 1991. С. 82.

В обидвох текстах чехи («*Cichu Windones*»<sup>98</sup> та «*Cinu*»<sup>99</sup>) виступають головною ціллю військової експедиції Карла Молодшого. Попри те, що усі інші хроністи, описуючи ці події<sup>100</sup>, користуються винятково варіаціями слів *богеми* («*Behe(i)mi*»<sup>101</sup>, «*Voemi*»<sup>102</sup>, «*Beheimis*»<sup>103</sup>, «*Beheimos*»<sup>104</sup>, «*Boetanos*»<sup>105</sup>, «*Bohemos*»<sup>106</sup>, «*Beowinidis*»<sup>107</sup>) та *Богемія* («*Peehaim*»<sup>108</sup>, «*Beheim*»<sup>109</sup>, «*Bohemiam*»<sup>110</sup>), Ранні Мецьські аннали містять явну вказівку на те, що мова не йшла про богемів загалом: як видно з цього джерела, каролінзькі армії спершу в трьох різних місцях подолали гірські бар'єри Чеського масиву і, прибувши на Богемську рівнину («*in planicie Behaim*»), замельдувалися там Карлові Молодшому, а зойно тоді, вочевидь, вже перебуваючи над

<sup>98</sup> Chronicon Moissiacense. *MGH. SS...* T. 1. P. 307; Annales Tiliani. *MGH. SS...* T. 1. P. 223.

<sup>99</sup> Annales Tiliani... P. 223.

<sup>100</sup> Добірку відповідних уривків із джерел див. у праці: Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw. Morawianie, Czesi i Europa Środkowa w latach 791–871 / przekł. E. H. Kaczmarek; red. nauk. przekł. P. Żmudzki. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. S. 98.

<sup>101</sup> Annales regni Francorum... P. 120; Reginonis Chronicon. *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi* / ed. F. Kurze. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1890. P. 65 (*MGH. SS rer. Germ.*).

<sup>102</sup> Reginonis Chronicon... P. 65.

<sup>103</sup> Annales Maximiniani. *MGH. SS* / ed. G. Waitz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1881. T. 13. P. 23.

<sup>104</sup> Annales Sithienses. *MGH. SS...* T. 13. P. 37; Annales Weissemburgenses. *MGH. SS* / ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1839. T. 3. P. 41; Annales Althahenses maiores / ed. E. L. B. ab Oefele. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891. P. 4 (*MGH. SS rer. Germ.*).

<sup>105</sup> Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis ab Einhardo, Ruodolfo, Meginhardo Fuldensibus Seligenstadi, Fuldae, Mogontiaci conscripti cum continuationibus Ratisbonensi et Althahensibus / post editionem G. H. Pertzii recognovit F. Kurze. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891. P. 16 (*MGH. SS rer. Germ.*).

<sup>106</sup> Annales Quedlinburgenses / hrsg. M. Giese. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2004. P. 437 (*MGH. SS rer. Germ.*; t. 72).

<sup>107</sup> Historia Langobardorum codicis Gothani / ed. G. Waitz. *MGH. Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum saec. VI–IX*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1878. P. 11.

<sup>108</sup> Annales Guelferbytani. *MGH. SS...* T. 1. P. 46.

<sup>109</sup> Annales Lobienses. *MGH. SS...* T. 13. P. 230.

<sup>110</sup> Herimanni Augiensis chronicon. *MGH. SS* / ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1843. T. 5. P. 101.

р. Огрже<sup>111</sup>, під його командуванням вторглися у край супротивника («*ipsam regionem invadit*»)<sup>112</sup>. Дунаш Тржештик пояснював це помилкою хроніста<sup>113</sup> і наголошував на тому, що поняття *regio* у Ранніх Мецьких анналах завжди означає усю Богемію<sup>114</sup>. Однак наявне у першій частині Баварського географа формулювання «*regio quae vocatur Surbi, in qua regione plures sunt*» «область, що зветься Сурби, у якій є численні області»<sup>115</sup> доводить, що слово *regio* могло навіть у тому самому реченні паралельно вживатися як стосовно більших територіальних утворень, так і стосовно їхніх конституюючих складових, тобто одиниць вищого і нижчого рівнів водночас. Білосербські *regiones*, використовуючи термінологію Д. Тржештика, якраз і можна було б окреслити як типові «малі племена», еквівалентні богемським лучанам, лемузам чи пшов'янам. Окрім того, якщо зважити на факт, що в усій франкській наративній традиції слов'янський етнонім *чехи* трапляється лише двічі й обидва рази стосується саме подій 805 р., то аналізований контрверсійний аспект синхронного повідомлення Ранніх Мецьких анналів не виглядає випадковим.

Щось мало спонукати автора Тілійських анналів, який, пишучи про повторний похід мужів із Баварії, Алеманії та Бургундії до Чехії, вже під наступним, 806 р., використав словосполучення «*in terram Behem*»<sup>116</sup>, щоб означити мету ранішої кампанії формулюванням

<sup>111</sup> «...et tunc perrexerunt super Fergunna. Et venerunt ad fluvium qui vocatur Araga illi tres hostes insimul, et inde venerunt ad Camburg, qui et [illum obsiderunt, et] vastaverunt regionem illam in circuitu, [in ista parte] Albiae [et ultra Albiam]». (цит. за: Chronicon Moissiacense. MGH. SS... T. 1. P. 308); Třeštlík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 103.

<sup>112</sup> «Venientes autem undique in planicie Behaim, universi principes diversarum gentium in conspectum regis Caroli pervenerunt. Castra metati sunt autem haud procul á sé illi innumerabiles exercitus distantes. Caroli autem regis et principum eius qui cum eo erant imperio usus totus ille exercitus ipsam regionem invadit» (цит. за: Annales Mettenses Priores / primum recognovit B. de Simson. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1905. P. 94).

<sup>113</sup> Třeštlík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 103.

<sup>114</sup> Ibid. S. 105.

<sup>115</sup> Descriptio civitatum et regionum... Bayerische Staatsbibliothek. Clm 560. Fol. 149 v.–150 r.; Descriptio civitatum et regionum... Войтович Л. Галицько-волинські етюди... С. 50; Opis grodów i ziem... S. 56.

<sup>116</sup> Annales Tiliani... P. 224.

«*terra Sclavorum, qui vocabantur Cinu*»<sup>117</sup>. Подібно і автор Хроніки Муассака, укладаючи повідомлення за 805 р. на основі інформації з втраченого на сьогодні продовження Лоршських анналів, що, як вважають, походила від безпосередніх учасників походу Карла Молодшого на чехів<sup>118</sup>, уник використання терміна *богеми*<sup>119</sup>. Очевидно, в обидвох випадках причина полягала в тому, що у 805 р., на відміну від кампанії 806 р., каролінзьким силам протистояло лише одне центральне плем'я чехів, а не загал богемських племен. Саме в такому разі стає зрозуміло, як Карл Молодший зі своїм військом міг, перебуваючи у Богемії, водночас знаходитися за межами території

<sup>117</sup> Ibid. P. 223.

<sup>118</sup> Třeštík D. Powstanie Wielkich Moraw... S. 98; див. також: Rossignol S. Les Daleminciens face aux Francs. Conflits, tribut et structures sociales (IXe–XIe siècle). *Pillages, tributs, captifs. Prédation et sociétés de l'Antiquité tardive au haut Moyen Âge* / sous la direction de R. Keller et L. Sarti. Paris: Éditions de la Sorbonne, 2018. P. 140.

<sup>119</sup> Заміну назви «*Cichu Windones*» на «*Beu-Widines*» у пізнішіх віднайдену рукописі Хроніки Муассака (див.: Ex Chronico Moissiacensi. MGH. SS / ed. G. H. Pertz. Hannoverae: Impensis Bibliopolii avlici Hahniani, 1829. T. 2. P. 258) не можна пов'язувати з автором оригінального тексту, бо, коли поглянути на повний ряд графічних форм, наведених у серії «Пам'ятки німецької історії» (див.: Chronicon Moissiacense. MGH. SS... T. 1. P. 307; Ex Chronico Moissiacensi. T. 2. P. 258), та взяти до уваги прийменники, то стає очевидним, що поява варіанта «*Beu-Widines*» була радше наслідком серії помилок під час переписування («ad Cichu Windones» → «ad euhuvidines» → «abeuhuvidines» → «ad Beu-Widines»). Позаяк форма «*Cichu*» є найближчою до відомого з пізніших слов'яномовних пам'яток (див.: Сказання о начале Чешского государства... С. 36, 37, 43, 61) етноніму чехи, саме вона мала бути первинною. Викривлення у зворотному напрямку передбачало би неймовірний збіг і, враховуючи каталонське походження джерела (Collins R. Charlemagne. Toronto: University of Toronto Press, 1998. P. 6), є дуже маловірогідним. З-поміж трьох реконструйованих вище трансформацій свідомою могла бути лише остання, адже переписувач, очевидно, знав назву «*Beuwinitha*», паралельне використання якої у франкському середовищі засвідчують дещо пізніші Ксантенські аннали: «...*contra Boemitanos perrexit, quos nos Beuwinitha vocamus*» (цит. за: Annales Xantenses qui dicuntur. *Annales Xantenses et Annales Vedastini* / ed. B. de Simson. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1909. P. 15 (MGH. SS rer. Germ.); див. також: Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 52, 492). У формі «*Beowinidi*» вона вживається також у т. зв. «Лангобардській історії за кодексом з Готи», що була укладена при дворі Піпіна Італійського у 806–810 pp. (див.: Historia Langobardorum codicis Gothani... P. 11).

ворожого князівства. І це припущення також пояснює, чому у 805 р. супротивників Карла Молодшого очолював один князь, на ім'я Лех<sup>120</sup>, хоча надалі в офіційному каролінзькому історіописанні суб'єктом військово-політичного процесу з боку богемів завжди є множина князів<sup>121</sup>. Отже, поняття *богеми* і *чехи* на початку IX ст. мали мати різне семантичне значення. Інакше використання каролінзькими авторами слов'янської назви не мало би сенсу.

Актуальність цього висновку стосовно другої половини IX – першої третини X ст. доводить аналіз життєписів св. Вацлава та св. Людмили, що були укладені впродовж кількох десятиліть після їхньої мученицької смерті. В обидвох найдавніших слов'яномовних версіях «Житія Св. Вацлава» (т. зв. «Легенді Востокова» та Мінейній редакції) зазначено, що батько святого, Вратислав, жив «у Чехії (в Чехах<sup>122</sup>, в Чехехъ<sup>123</sup>)». Пізніше проти Вацлава змовляються «чеські мужі (мужи чеськы<sup>124</sup>, мужіє Чаховскы<sup>125</sup>)». Однак далі агіографи згадують про втечу матері вбитого братом Вацлава, Драгомири, «у Хорватію (в Хорваты<sup>126</sup>, въ Кроваты<sup>127</sup>)», яку в історіографії переважно ідентифікують із землею білих хорватів на північному сході Богемії<sup>128</sup>. Водночас із використаного у слов'яно-

<sup>120</sup> Annales Mettenses Priores... P. 94; Annales regni Francorum... P. 120; Annales Tiliani... P. 224; Annales Maximiniani... P. 23; Annales Fuldenses... P. 16; Reginonis Chronicon... P. 65; Annales Lobienses... P. 230; Annales Quedlinburgenses... P. 437; Herimanni Augiensis chronicon... P. 101.

<sup>121</sup> Annales Fuldenses... P. 35, 47, 76, 131; The Annals of Fulda / transl. and annotated by T. Reuter. Manchester; New-York: Manchester University Press, 1992. P. 24, 38, 68, 137 (Ninth-century histories; vol. 2). Див. також: Флоря Б. Н. Формирование чешской раннефеодальной государственности... С. 99.

<sup>122</sup> Востоковская легенда. Сказания о начале Чешского государства... С. 36, 39, 41.

<sup>123</sup> Минейная редакция жития Вячеслава. Сказания о начале Чешского государства... С. 60, 64; III. Život Sv. Václava / vydal J. Kolář. Prameny dějin Českých. Díl 1: Životy svatých a některých jiných osob nábožných. S. 127.

<sup>124</sup> Востоковская легенда... С. 37, 43, 53.

<sup>125</sup> Минейная редакция жития Вячеслава... С. 61, 65; III. Život Sv. Václava... S. 129.

<sup>126</sup> Востоковская легенда... С. 38, 55.

<sup>127</sup> Минейная редакция жития Вячеслава... С. 63, 67; III. Život Sv. Václava... S. 133.

<sup>128</sup> Tomek V. V. O starém rozdělení Čech na župy... S. 193; Rački F. Biela Hrvatska i biela Srbija. S. 157–158; Войтович Л. Повертаючись до хорватів... С. 79; Сказания о начале Чешского государства... С. 58.



мовному «Житії Св. Людмили» формулювання «Блаженаа Людмила блше отъ зѣмля сербьскыа, княѣа сербьскаго дщи, и отдана бысть за чешьскаго княѣа, именемъ Боривои»<sup>129</sup> стає зрозуміло, що, на думку автора, також і богемські пшов'яни, принаймні в часи князя Борживоя, до чехів не належали. У поліетнічний образ Чеської котловини напередодні становлення держави Пржемысловичів добре вписується й маловідома легенда про зустріч згаданого вище князя Борживоя з відлюдником на ім'я Іван, який виявився «хорватським королевичем»<sup>130</sup>.

З іншого боку, послідовне та ексклюзивне використання франкськими анналастами варіацій етноніму *богеми* в усіх подальших згадках про мешканців Чеської котловини після 805 р., яке Д. Тржештик інтерпретував як аргумент на користь існування тут єдиного *gens*-у<sup>131</sup>, а особливо поява назви *Beheimare* поряд з ободритами, вільцями, далемінцями, мораванами та іншими прикордонними слов'янськими *gentes* у переліку Баварського географа<sup>132</sup>, дає змогу припустити, що певне збірне поняття на означення загалу населення Богемії побутувало тоді й серед самих слов'ян. Однак, як показано вище, ним не була назва *чехи*. У добі міграції цього зумовленого політичними обставинами новоутворення<sup>133</sup> очевидно взагалі не існувало. Натомість, прибувши до Чеської котловини у другій третині VI ст.<sup>134</sup>, слов'яни, вочевидь, зіткнулися з германською назвою цього краю – *Voiohaetum* 'місцина бойів'. Оскільки терени були знелюднені внаслідок відходу основної маси

<sup>129</sup> «Блаженаа Людмила блше отъ зѣмля сербьскыа, княѣа сербьскаго дщи, и отдана бысть за чешьскаго княѣа, именемъ Боривои» (цит. за: Život Sv. Lidmily... S. 123). Див. також: Проложное житие Людмилы... С. 107–108.

<sup>130</sup> «О пустыннике Иванѣ, королевичѣ корвацкомѣ... Онѣже рече: "Азѣ есмь Иванѣ корвацкой..."» (цит. за: I. Život Sv. Ivana / vydal J. Kolář. *Prameny dějin Českých*. Díl 1. S. 111).

<sup>131</sup> Třeštík D. *Počátky Přemyslovců*... S. 64.

<sup>132</sup> *Descriptio civitatum et regionum*... *Bayerische Staatsbibliothek*. Clm 560. Fol. 149 v.–150 r. ...

<sup>133</sup> Жих М. И. Славянский правитель Само и его «держава» (623–658). Источники, локализация, социально-политическая организация, историческое значение. Санкт-Петербург, 2019. С. 69.

<sup>134</sup> Labuda G. *Pierwsze państwo słowiańskie*... S. 161; Třeštík D. *Počátky Přemyslovců*... S. 22–23, 50; Профантова Н. Славяне на территории Чехии... С. 113.

маркоманів і лангобардів до Баварії та Паннонії<sup>135</sup>, а слов'янські іммігранти належали до різних етнополітичних об'єднань<sup>136</sup>, загальне означення мешканців Богемії у слов'янській мові мало утворитися від назви самого краю. Подібно на основі дослов'янського хороніму *Caranta/Carenta*<sup>137</sup>, що походить від кельтського чи навіть до-

<sup>135</sup> Dvornik F. The Slavs... P. 32; Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 20, 22, 36–38; Профантова Н. Славяне на территории Чехии... С. 98.

<sup>136</sup> На це вказують відмінності у поховальній обрядовості: межа ареалів поширення плоских урнових та курганных кремаційних поховань розділяє Чеську котловину навпіл (див.: Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. Cz. 2: Analiza. Wnioski. S. 221–222, Załącznik: Ryc. 56, 57, 58; Brather S. Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin; New-York: Walter de Gruyter, 2001. S. 261), а також факт збереження частиною богемських слов'ян хорватського та дулібського етнонімів, які трапляються на теренах західноукраїнського лісостепу, тобто в межах ареалу, який у світі співставлення мовознавчих (див.: Udolph J. Heimat und Ausbreitung slawischer Stämme aus namenkundlicher Sicht. *Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses (Berlin, 06.–10. Oktober 2014)* / hrsg. F. Biermann, Th. Kersting und A. Klammt. Langenweißbach: Beier & Beran. Archäologische Fachliteratur, 2016. Teilband 1. S. 97–98; Udolph J. Expansion slavischer Stämme aus namenkundlicher und bodenkundlicher Sicht. *Onomastica*, 2016. Rocznik 60. S. 229, 231; Jasiński T. Rozważania o praojczyźnie Słowian. *Historia Slavorum Occidentis*. 2020. No. 2(25). S. 87) та археологічних (див.: Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 18–19; Wołoszyn M. Slawen von der Ostsee beim byzantinischen Kaiser Maurikios um 595? Zur Glaubwürdigkeit der Überlieferung bei Theophylaktos Simokates, *Historiae VI.2. Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes. Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte des 8. Deutschen Archäologiekongresses (Berlin, 06.–10. Oktober 2014)* / hrsg. F. Biermann, Th. Kersting und A. Klammt. Langenweißbach: Beier & Beran. Archäologische Fachliteratur, 2016. Teilband 1. S. 62) напрацювань зі свідченням Йордана про розселення склавинів (див.: *De origine actibusque Getarum. Iordanis Romana et Getica* / ed. Th. Mommsen. Berolini: Apud Weidmannos, 1882. Lib. 5. § 35. P. 63) і пізнішим повідомленням Баварського географа про черв'ян (див.: Войтович Л. «Баварський географ»... С. 51, 65) виглядає найвірогіднішою вихідною точкою слов'янських міграцій до Чеської котловини (див.: Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie... S. 184, 218–219; Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття... С. 15, 37).

<sup>137</sup> Štih P. The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic: select Papers on Slovene Historiography and Medieval History. Leiden;

кельтського слова *\*kar(r)-/\*karant-* ‘камінь, скеля’<sup>138</sup>, виникла назва літописних хорутан – слов’янського народу, що сформувався у Східних Альпах, на теренах сучасної Австрії. Як доводить Пауль Гляйршер, перейнявши вже існуюче чужорідне означення регіону, слов’янські іммігранти додали до нього типову для своїх племінних назв географічного походження кінцівку *-’anel/-’ēne*, утворивши етнонім *карантани*<sup>139</sup>.

Не менш показовою етимологічною моделлю, що досі залишала не реконструйованою, є генеза вперше згаданої в Ейнгардовому «Життеписі Карла Великого»<sup>140</sup> і т. зв. «Ейнгардових анналах»<sup>141</sup> самоназви полабослов’янських вільців – *Welatabi*<sup>142</sup>. Задовго до каролінзьких хроністів, у II ст. н. е., александрійський вчений Клавдій Птолемей згадував, що біля «Венедської» (Іданської) затоки мешкають «вельти» (*Ουέλται*)<sup>143</sup>. З огляду на співзвучність цього етноні-

---

Boston: Brill, 2010. P. 111 (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450; vol. 11).

<sup>138</sup> Gleirscher P. Karantanien – Slawisches Fürstentum und bairische Grafschaft. Klagenfurt; Ljubljana; Wien: Mohorjeva/Hermagoras Verlag, 2018. S. 154.

<sup>139</sup> Ibid.

<sup>140</sup> «*Sclavis, qui nostra consuetudine Wilzi, proprie vero, id est sua locutione, Welatabi dicuntur* ‘слов’янами, яких нашим звичаєм вільці, буквально ж, на своїй мові, велатаби називаються’» (цит. за: Einhardi Vita Karoli Magni... § 12. P. 15).

<sup>141</sup> «*Natio quaedam Sclavorum est in Germania, sedens super litus oceanum, quae propria lingua Welatabi, francica autem Wiltzi vocatur* ‘Є в Германії певний слов’янський народ, що сидить над берегами Океану, котрий своєю мовою Велатабами, франкською ж Вільцями називається’» (цит. за: Annales qui dicuntur Einhardi... P. 85).

<sup>142</sup> Пізніше цей етнонім зустрічається у Кведлінбурзьких та Санкт-Галленських анналах, творах Ноткера Губатого, Адама Бременського і Саксонського анналиста: «*Sclavi, qui dicuntur Weletabi*» (див.: Annales Sangallenses maiores. MGH. SS... T. 1. P. 81); «*quasdam Wlataborum terras*», «*congregati Wlatabi*» (див.: Annales Quedlinburgenses... P. 486, 493); «*Aber Uelitabi, die in Germania sizzent, tie uuir Uuilze heizen*» (цит. за: Notkeri Labeonis Martianum Capellam. MGH. SS... T. 2. P. 138 (прим. 75); «*Welatabi, qui et Wilzi dicuntur*» (див.: Magistri Adam Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum / hrsg. B. Schmeidler. Hannoverae et Lipsiae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1917. Lib. 4. § 12. P. 241); «*Uelatabi, qui et Uuilzi dicuntur*» (див.: Annalista Saxo / hrsg. K. Nass. Hannoverae: Hahnsche Buchhandlung, 2006. P. 177).

<sup>143</sup> «22. Πάλιν δὲ τὴν μὲν ἐφεξῆς τῷ Οὐνεδικῷ κολπῷ παρωκεανῖτιν

му з назвою велатабів, певний час дослідники навіть вважали, що тут йшлося про той самий народ, який пізніше мігрував на захід, за р. Одер<sup>144</sup>. Однак результати археологічних досліджень останніх десятиліть довели, що слов'янські колоністи заселили майже повністю запустілі терени Центрально-Східноєвропейської рівнини<sup>145</sup> не раніше кінця VI–VII ст.<sup>146</sup>. Це означає, що, прибувши до Помор'я, слов'яни просто перейняли від решток місцевого германського населення<sup>147</sup> етнонім народу, який раніше проживав на цих теренах, а відтак принесли його до Полаб'я.

У назві *велатаби* П. Шафарик вбачав викривлене відображення слова *велети*<sup>148</sup>, проте арабський автор аль-Бекрі, переповідаючи подорожні записки тортоського єврея Ібрагіма ібн Якуба з 960-х років, незалежно від західноєвропейської

---

*κατέχουσιν Ουέλται»* (цит. за: Klaudios Ptolemaios. Handbuch der Geographie: griechisch-deutsch / hrsg. A. Stückelberger und G. Graßhoff. Basel: Schwabe Verlag, 2006. Buch 3. § 5. S. 304–305).

<sup>144</sup> Szafarzyk P. Słowiańskie starożytności / tł. ze słow. H. N. Bońkowski. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2003. S. 691, 697; Howorth H. H. The Spread of the Slaves. Part III. The Northern Serbs... P. 182; Widajewicz J. Przy ujściu Odry w drugiej połowie X wieku. Poznań: PTPN, 1935. S. 19–20; Widajewicz J. Weleci. Katowice: Instytut Śląski, 1946. S. 7–10.

<sup>145</sup> Dulinicz M. Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej: studium archeologiczne. Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2001. S. 207, 210–211; Biermann F. Transformation vs. migration: Early Slavic settlement in the territory of north-eastern Germany as a case study. *New Perspectives on the Early Slavs and the Rise of Slavic* / ed.: T. Klír, V. Boček, N. Jansens. Heidelberg, 2020. P. 84–86; Kaczanowski P. Przemiany osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności. *Archeologia o początkach Słowian: materiały z konferencji (Kraków, 19–21 listopada 2001 r.)* / red.: P. Kaczanowski i M. Parczewski. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005. S. 216, 218; Godłowski K. Pierwotne siedziby Słowian: wybór pism / red. M. Parczewski. Kraków: IA UJ, 2000. S. 85, 148.

<sup>146</sup> Dulinicz M. Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej... S. 10, 20, 209, 214; Biermann F. Transformation vs. migration... P. 84–86.

<sup>147</sup> Dulinicz M. Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej... S. 209–210.

<sup>148</sup> Szafarzyk P. Słowiańskie starożytności... S. 696–697, 693–695, 689–690; Короткий огляд подальшого етимологічного дискурсу див. у праці Вольфганга Брюске: Brüske W. Untersuchungen zur geschichte des Lutizenbundes. Deutsch-wendische Beziehungen des 10.–12. Jahrhunderts. Münster; Köln: Böhlau-verlag, 1955. S. 7–8 (прим. 29).

наративної традиції, також наводить етнонім цього народу<sup>149</sup> у формі *مباتلو*<sup>150</sup> (*W<sup>e</sup>litābā*<sup>151</sup>, *Waltabah*<sup>152</sup> чи *Walitābā*<sup>153</sup>), тобто з афіксом *-аб-*. З огляду на оригінальну версію, а не довільну реконструкцію видатного славіста, самоназва вільців мала утворитися шляхом додавання до германського етноніму кінцівки *-аби*. Остання, як припускають, може походити від давньогерманського слова *\*eiba* 'земля, край, округ'<sup>154</sup>, побутування якого в добу Великого переселення народів засвідчують лангобардські хороніми *Anthaib* 'земля антів', *Bainaib* 'земля бойів' та *Burgundnaib* 'земля бургундів'<sup>155</sup>. Відповідно до цієї моделі словотвору, *\*велтаіб* первинно означало «земля вельтів», а відтак – і тих слов'ян, які жили на їхньому місці: спершу – принаймні на думку сусідів, пізніше – й самих велатабів. Збереження слов'янськими велатабами цієї назви після переселення до Полаб'я свідчить про її швидке перетворення

<sup>149</sup> Relacja Ibrāhīma ibn Jakūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekriego / wyd. i przekł. T. Kowalski. Kraków: Skład główny w księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1946. S. 50, 95 (Pomniki dziejowe Polski. Seria 2; t. 1). Див. також: Widajewicz J. Przy ujściu Odry... S. 5–16, особливо S. 15; Овчинников О. Народи Центральної Європи за книгою ал Масуді (до питання про «державу волинян»). *Східний світ*. 1995/96. № 2/1. С. 78; Mishin D. Ibrahim Ibn-Ya'qub At-Turtushi's Account of the Slavs from the Middle of the Tenth Century. *Annual of Medieval Studies at the CEU*. 1994–1995. Vol. 2. P. 189; Kowalski T. Ibrahim ibn Ya'qub's Account of His Travel to Slavic Countries as Transmitted by Al-Bakri / ed. M. Switat, transl. A. Waśkiewicz. Berlin: Peter Lang Verlag, 2022. P. 85, 129.

<sup>150</sup> Kowalski T. Ibrahim ibn Ya'qub's Account... P. 190; Relacja Ibrāhīma ibn Jakūba... S. 95.

<sup>151</sup> Relacja Ibrāhīma ibn Jakūba... S. 50, 147. За Тадеушом Ковальським (Tadeusz Kowalski), у називному відмінку це слово могло звучати *W<sup>e</sup>ltābe*, *W<sup>e</sup>ltābe*, *W<sup>a</sup>ltābe*... (див.: Ibid. S. 95).

<sup>152</sup> Mishin D. Ibrahim Ibn-Ya'qub At-Turtushi's Account of the Slavs... P. 189.

<sup>153</sup> Kowalski T. Ibrahim ibn Ya'qub's Account... P. 85, 190.

<sup>154</sup> Nahtigal R. Dudleipa (Dudlēba): Dudlēbi – Dulēbi. *Slavistična revija: časopis za literarno zgodovino in jezik*. 1951. Letnik 4. Številka 1/2. S. 97, 99.

<sup>155</sup> «*Et moverunt se exinde Langobardi, et venerunt in Golaidam, et postea possiderunt aldonus Anthaib et Bainaib seu et Burgundaib*» (цит. за: *Origo gentis Langobardorum* / ed. G. Waitz. *MGH. Scriptores rerum Langobardicarum...* § 2. P. 3); «*...dicuntur post haec Anthab et Banthaib, pari modo et Vurgundaib*» (цит. за: *Pauli Historia Langobardorum* / ed. L. Bethmann et G. Waitz. *MGH. Scriptores rerum Langobardicarum...* Lib. 1. § 13. P. 54); Třeštík D. Počátky Přemyslovců... S. 20, 484.

на автоетнонім. На поширення формантів типу *-аб-*, *-еб-*, *-іб-* у ранньосередньовічній слов'янській ономастиці вказує відома за «Повістю минулих літ» племінна назва *дѹлѣбы*<sup>156</sup>, що функціонує також на теренах Богемії<sup>157</sup>, Нижньої Паннонії (*comitatus Dudleipra* між р. Мура і оз. Балатон), Центральної Штирії (*Dudleipin*) та Каринтії (*locus Dulieb*)<sup>158</sup>, і, за словами Яна Длугоша, походить від імені князя, що звався *Dul(y)eba*<sup>159</sup>. Додатковим свідченням цього

<sup>156</sup> The Pověst' vremennykh lět. An Interlinear Collation and Paradosis / ed. D. Ostrowski. Harvard: Harvard University Press, 2003. Pt. 1. P. 59, 65 (Harvard library of early Ukrainian literature. Texts; vol. 10).

<sup>157</sup> Згаданий у «Золотих луках» аль-Масуді етнонім «بالود» [Dūlāba] (див.: Marquart J. Maš'ūdī's Bericht über die Slawen. S. 97, 101, 103), *Dudlebi* Козьми Празького (Cosmae Pragensis Chronica Boemorum / hrsg. B. Bretholz. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1923. Lib. 1. § 27. P. 50), зафіксована у документах від 1338 та 1415 pp. *provincia Dudlevensis* на півдні Богемії (Trajer J. Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis. Budweis: Druck von F. Zdarssa, 1862. S. 104–105; Perwolf J. Slavische Völkernamen. Archiv für Slavische Philologie. 1885. Bd. 8. S. 9), сучасні топоніми *Doudleby*, *Daudlebe*, *Daudlewie* з околиць Чеських Будейовіц, Жатця і Плзень (див.: Marquart J. Maš'ūdī's Bericht über die Slawen. S. 125). Див. також: Novotný V. České dějiny... Díl 1. Část 1. S. 502.

<sup>158</sup> Niederle L. Slovanské starožitnosti... Díl 2. Sv. 2. S. 369–370; Hauptmann L. Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 1915. Bd. 36. S. 234, 238–240, 283–284; Nahtigal R. Dudleipa (Dudlěba): Dudlěbi – Dulěbi... S. 95–96; Łowmiański H. Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e. Warszawa: PWN, 1963. T. 2. S. 111–112; Posch F. Die Dudleben in der Steiermark. *Blätter für Heimatkunde*. 1992. Jahrgang 66. S. 21–25.

<sup>159</sup> «...a Duce eorum Dul(y)eba vocitabantur» (цит. за: Joannis Długossii seu Longini Canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII / ed. I. Ż. Pauli, A. Przezdziecki. Cracoviae: Typographia Kirchmayeriana, 1873. T. 1. P. 62). Наведений хроністом антропонім, вочевидь, має патронімічне походження, будучи утвореним від імені \*Дул(ь), як це стверджував Андре де Вінценз (див.: Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. 215), чи тюркського слова \*dul(k) 'вдівець, вдова'. У такому разі Дулеба – це той, хто володіє землею (краєм) Дуля, хто – на місці Дуля, його спадкоємець. Натомість складно погодитися зі спробою виводити етнонім *дѹлѣбы* від означень *дурний*, *нетямущий*, *незграбний* (див.: Perwolf J. Slavische Völkernamen... S. 9), яку через семантичну невідповідність слушно критикував Генрик Ловмянський (див.: Łowmiański H. Początki Polski... T. 2. S. 110–111). Словотвір тут радше відбувався у протилежному напрямку: від племінної назви до якісного прикметника.



ономотворчого явища може слугувати етнографічно зафіксоване наприкінці XIX ст. побутування в українських бойків назви *гаріби* як означення мешканців рівнинної частини Закарпаття<sup>160</sup>. Зрештою, окремі слов'янські прізвища, що закінчуються на *-аба*, *-еба*, *-іба* і мають в основі чоловічі імена чи іменники, досі спорадично трапляються по обидва боки Карпатських гір<sup>161</sup>.

На цьому тлі гіпотетичне утворення слов'янської назви мешканців Богемії на основі етноніму кельтських бойїв, що дійшов до слов'ян за посередництвом германського хороніму *Voiohaetum*, виглядає цілком вірогідним. Позаяк останній походив від етноніму, додавання патронімічної демінутивної кінцівки *-ки*<sup>162</sup> замість *-ани* у процесі його слов'янізації є цілком закономірним. Навіть якщо припустити, що слов'янам не була відома етимологія назви *Богемія* як і факт ранішого проживання на цих теренах кельтських бойїв, то застосування демінутивного іменника може бути пояснене тенденцією до сприйняття населення як дітей своєї землі. Такий підхід зберігся в одній з ономотворчих моделей польської мови, де мешканці Австралії зуться *Australijczysu* (від *Australijczyk* 'австралієць'), Вельсу – *Walijczysu* (від *Walijczyk* 'валієць'), а Данії – *Duińczysu* (від *Duińczyk* 'данець').

Витіснивши з ужитку чужорідну для слов'ян назву *Богемія*, етнонім *бойки* міг набути функції хороніму<sup>163</sup>, існування якого у формі «*Воїки топо̀с*» зрештою й було засвідчене у трактаті «Про управління імперією». Варто зазначити, що перетворення етноніму на

<sup>160</sup> Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? С. 144. Ймовірно, ця назва є викривленою формою етноніму *хорвати*, проте сама модель трансформації свідчить про те, що афікс *-іба* був знайомий верховинцям і міг використовуватися ними в утворенні етнонімів.

<sup>161</sup> До таких, зокрема, можна віднести закарпатські прізвища *Вашкеба* (від *(І)Вашко*) та *Костелеба* (від *Костель*, яке – від імені *Кость*) (див.: Чучка П. Прізвища закарпатських українців... С. 113, 291), прикарпатські *Вацєба* та *Качараба* (з огляду на паралельне побутування прізвищ *Вац*, *Вацик*, *Вацко* та *Качар*, *Качарак*, *Качаровський*), польські *Kosiba* (від словенськ. *kos* 'дрізд'), *Kutereba* та *Kutrzeba* (від нім. *küter* 'м'ясник').

<sup>162</sup> Див.: Чучка П. Прізвища закарпатських українців... С. XXXV.

<sup>163</sup> «*Quoniam quidem ab ipsis terrae incolis Boemia regioni vocabulum sonat impositum* 'Оскільки звучання назви Богемського краю насправді встановлено від мешканців цієї землі'» (цит. за: Gumpoldův Život Václava knížete Českého / přeložil F. J. Zoubek. *Prameny dějin Českých*. § 2. S. 148).



хоронім у слов'ян не обов'язково вимагало певних морфологічних змін. Наприклад, на основі аналізованого вище уривку з Хроніки Муассака можна зробити висновок, що племінна назва чехів первинно звучала як *Čechy*, а не *Češi*, тобто саме так, як на сьогодні прийнято означати Богемію у чеській мові. Що характерно, етнонім *чехи* і хоронім *Чехія* (у значенні *Богемія*) досі мають однакову форму *Czechy* в сілезькому діалекті. Подібно у сучасній польській мові *Niemcy* 'німці'/'Німеччина' – це водночас народ і країна.

Оскільки на франкських землях побутовували терміни *Богемія* та *богеми*, тутешнім авторам не було потреби використовувати їхні слов'янські відповідники, що мали тотожне семантичне значення. Відсутність назви *бойки* у каролінзьких текстах стає зрозумілою на тлі факту, що властивий етнонім далемінців – *гломачі* (*Glomaci*)<sup>164</sup> – став відомий лише завдяки Тітмару Мерзебурзькому<sup>165</sup>, який писав свою «Хроніку» щойно на початку XI ст. Перші ж слов'яномовні пам'ятки, де йдеться про Богемію – агіографічні твори другої–третьої третини X ст.<sup>166</sup>, присвячені постатям св. Вацлава та св. Людмили<sup>167</sup>, сфокусовані на безпосередніх володіннях Пржемысловичів, тобто первинній («племінній») Чехії. Їхні автори

<sup>164</sup> На думку Ернста Шварца, обидві назви мають спільну етимологію і походять від докельтського означення вівчарів, яке, набувши ономастичного сенсу, за посередництва германців дійшло до слов'ян (див.: Schwarz E. *Daleminze und Lommatzsch. Zeitschrift für Ostforschung*. 1969. Bd. 18. No. 2. S. 265–267, 269; Rossignol S. *Les Dalemiciens face aux Francs...* P. 150). Водночас слід зауважити, що сам Тітмар виводив назву *Glomaci* від однойменного сакрального джерела Гломач («*Glomuzi*»/«*Glomuci*») (див.: Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon... Lib. 1. § 3. P. 6, 7), що, втім, не виключає рецепції на рівні гідроніму, хоча П. Шафарик пов'язував генезу останнього зі старопольським словом *glom* 'плин', 'течія' (див.: Szafarzyk P. *Słowiańskie starożytności...* S. 721).

<sup>165</sup> «...*provinciam, quam nos Teutonice Deleminci vocamus, Sclavi autem Glomaci appellant* 'провінцію, яку ми, німці, називаємо Далемінці, слов'яни ж звуть Гломачі'» (цит. за: Thietmari Merseburgensis episcopi chronicon... Lib. 1. § 3(2). P. 6, 7). П. Шафарик та Г. Говорт наводять також фрагмент з документу Оттона II від 981 р., де зазначено: «*Dalminize seu Zlom(e)kia*» (див.: Szafarzyk P. *Słowiańskie starożytności...* S. 721; Howorth H. H. *The Spread of the Slaves. Part III. The Northern Serbs...* P. 201). Однак, з філологічного погляду, повноцінна реконструкція назви *Glomaci* на основі форми *Zlom(e)kia* була б практично неможливою.

<sup>166</sup> Сказания о начале Чешского государства... С. 34, 107.

<sup>167</sup> Див.: Там само. 128 с.

не мали потреби означати загал населення богемських земель. Відтак після завершення процесу інкорпорації периферійних частин басейну Верхньої Ельби до Чеського князівства, що супроводжував експансію ранньодержавних інституцій Пржемысловичів, слов'янським відповідником хороніму *Богемія* була вже назва *Чехи*. У XI–XII ст. ототожнення цих двох понять стало нормою в усій Центральній-Східній Європі.

Таким чином, ніщо не суперечить гіпотетичній можливості використання слов'янами VI–X ст. назви *Бойки* як відповідника хороніму *Boiohaetum*, а свідчення Костянтина Багрянородного є хоч і єдиним, проте доволі переконливим позитивним аргументом на користь історичності такого слововжитку.

За словами М. Худаша, станом на XVII ст. традиція побутування назви *бойки* як означення вихідців із західноукраїнських земель на Наддніпрянщині була вже дуже давньою<sup>168</sup>, а отже, вона могла сягати навіть X ст. У такому разі ключ до реконструкції процесу перенесення семантичного значення назви *бойки* з Чеської котловини на Українське Прикарпаття може дати свідчення т. зв. «Празького привілею 1086 р.»<sup>169</sup>, де згадано, що канонічні межі Празької дієцезії на сході сягали по Бут і Стир<sup>170</sup> (чи Стрий<sup>171</sup>).

<sup>168</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 307.

<sup>169</sup> Актуальний джерелознавчий аналіз документу див. у праці Даріуша Сікорського: Sikorski D. A. Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy. Poznań: Wydawnictwo PTPN, 2012. S. 50–63.

<sup>170</sup> «*Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir (Stir)*» «Звідти має такі межові ріки: Буг, зокрема, і Стир» (цит. за: Heinrici IV. Diplomata / ed. D. von Gladiss und A. Gawlik. Berlin, 1959. Pars 2: Edition: 1077–1106. No. 390. P. 517. (MGH. Diplomata Regum et Imperatorum Germaniae; t. 6); Cosmae Pragensis Chronica Boemorum... Lib. 2. § 37. P. 138; див. також: Sikorski D. A. Początki Kościoła w Polsce... S. 64; Łowmiański H. Początki Polski: z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e. Warszawa: PWN, 1970. T. 4. S. 482; Kalousek J. O rozsahu říše české... S. 104–105).

<sup>171</sup> Palacký F. Dějiny národu českého... Sv. 1. S. 61; Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав: Червенські гради. *Історіографічні дослідження в Україні*: зб. наук. праць. Київ, 2003. Вип. 13. Ч. 1. С. 85; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно. Zeriuane/Zuireani “Географ Баварського”: до проблеми етнопотестарних структур Волині у ранньому середньовіччі. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2014. Вип. 8. С. 40. Попри реальне існування р. Стир (права притока Прип'яті), що бере

Подібно як у самій Богемії перших Пржемисловичів сприймали як «князів чехів» у вузькоплемінному значенні цього поняття, слов'яни з-за меж Чеської котловини, вочевидь, вважали їх «князями богемів», а точніше, якщо враховувати наведені вище міркування, «князями бойків». Відповідно, якщо експансія держави Пржемисловичів у Богемії супроводжувалася поширенням назви Ч/чехи на населення та територію цілого регіону, тоді встановлення ними контролю над теренами за межами Чеської котловини мало би в аналогічний спосіб розширити семантичне значення хороніму та етноніму Б/бойки. Подібний процес на землях східноальпійських слов'ян добре описав Петр Штіг. За словами словенського вченого, хоронім *Карантанія* спершу означав значно менший ареал навколо політичного осередку в Карнбурзі, однак із часом, як і в багатьох інших випадках, разом із верховенством тамтешніх князів поширився на навколишні землі, що відтак позначилось на слововжитку етноніму *карантани* 'хорутани'<sup>172</sup>. Подібно назва лехітських полян у сприйнятті сусідніх народів охопила усі інші племена, що увійшли до держави перших П'ястів, а етнонім русів перетворився на означення загалу слов'янського населення держави Рюриковичів.

Попри те, що привілей імператора Генріха IV для Празької єпархії від 1086 р., ймовірно, принаймні частково був сфальшований<sup>173</sup>, наведені у ньому відомості, як прийнято вважати, відображають реальні кордони Празької дієцезії на момент її заснування<sup>174</sup>,

початок лише за кільканадцять кілометрів від літописного Пліснеська, не можна повністю виключити й запропонованої Ф. Палацьким та Я. Ісаєвичем ідентифікації гідроніму *Ztir* із р. Стрий, адже далі у тексті документу топонім «*Tatri*» «*Tampu*» в більшості рукописів відображено на письмі у формах *Triti*, *Tritri* (див.: Heinrici IV. Diplomata... Pars 2. No. 390. P. 517), *Tirtri* (див.: Cosmae Pragensis Chronica Boemorum... Lib. 2. § 37. P. 138). Теоретично це дозволяє реконструювати назву *Ztir* (*Stir*) як *Ztri* (*Stri*).

<sup>172</sup> Štih P. The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic... P. 111–112.

<sup>173</sup> Sikorski D. A. Początki Kościoła w Polsce... S. 51, 63, 69; Sikorski D. A. Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Rozważania nad granicami poznania historycznego. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2013. S. 280.

<sup>174</sup> Kalousek J. O rozsahu říše české za Boleslava II. *Sborník historický*. 1883. Ročník 1. Svazek 1. S. 3; Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 486, 488; Plemiona czeskie i polskie w dokumencie biskupstwa praskiego z roku 1086. *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna. Antologia tekstów*

що відбулося не пізніше 976 р.<sup>175</sup>. Оскільки церковні поділи часто формувалися на основі політичних, дослідники небезпідставно вбачали тут вказівку на територіальні межі Чеського князівства Болеслава I Жорстокого (935–972) та Болеслава II Побожного (972–999)<sup>176</sup>. Як зазначав Ярослав Ісаєвич, «Празький документ зафіксував наявність певного політичного впливу Чеської держави ... в Червенських містах і ... Перемишльській землі»<sup>177</sup>. Тезу про перебування західноукраїнських земель під владою чеських Пржемысловичів у другій половині X ст. нещодавно підтримали Віталій Ляска<sup>178</sup>, Деніс Алімов<sup>179</sup> та Олександр Головка<sup>180</sup>.

Вочевидь, навіть трибутарної залежності<sup>181</sup> було достатньо, щоб у середовищі сусідніх східнослов'янських племен, що продовжували сплачувати данину Київському князю, сформувалося стереотипне уявлення про мешканців рівнинної частини Верхнього Подністров'я, Надсяння та Верхнього Побужжя як данників «князя бойків 'богемів'», а отже, «бойків 'богемів'». У цьому сенсі показово, що тимчасового входження черв'янських земель<sup>182</sup> до держави Бо-

---

*źródłowych* / red. G. Labuda. Poznań: Wydawnictwo PTPN & Wydawnictwo SORUS, 1999. S. 63; Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав... С. 84.

<sup>175</sup> Sikorski D. A. Początki Kościoła w Polsce... S. 50.

<sup>176</sup> Palacký F. Dějiny národu českého... Sv. I. S. 61; Kalousek J. O rozsahu říše české... S. 3, 7; Łowmiański H. Początki Polski... T. 4. S. 486; Флоря Б. Н. Формирование чешской раннефеодальной государственности... С. 112; Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття... С. 26; Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Київ, 2004. Вип. 4. С. 105; Войтович Л. Повертаючись до хорватів... С. 79; Matla M. Czechy. S. 114–116, 295.

<sup>177</sup> Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав... С. 85.

<sup>178</sup> Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 42.

<sup>179</sup> Алімов Д. Е. «Правжская империя» и лендзяне: размышления о появлении славянской идентичности в Восточной Европе. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2018. № 2(24). С. 124.

<sup>180</sup> Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. С. 50, 142.

<sup>181</sup> Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав... С. 86; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 42.

<sup>182</sup> Стосовно тотожності згаданих у «Баварському географі» черв'ян із населенням літописних Червенських градів див.: Войтович Л. «Баварський

леса І Хороброго та Мешка II Ламберта у 1018–1031 рр.<sup>183</sup> виявилось цілком достатньо, щоб наприкінці XI – на початку XII ст.<sup>184</sup> літописець без особливих етнокультурних підстав<sup>185</sup> вважав тутешнє населення «ляхами»<sup>186</sup> і ще й екстраполював це уявлення на події X ст.<sup>187</sup> Прикметно також, що мешканці рівнинного Закарпаття ще наприкінці XIX ст., тобто після 100 років спільного проживання в монархії Габсбургів, і попри приналежність до того самого східного обряду, продовжували називати галицьких русинів-українців «поляками», хоча самі себе ідентифікували як «руснаків»<sup>188</sup>.

Незасвідченість назви *бойки* в літописній традиції складно вважати аргументом супроти її використання у відповідному значенні, принаймні на побутовому рівні, адже, наприклад, етнонім *хорвати* жодного разу не згадується у Галицько-Волинському літописі, хоч у витязі з втраченої на сьогодні караїмської Хроніки Данила Романовича названо саме «*королем Хорватії, що мав столицю в Галичі*»<sup>189</sup>,

---

географ»... С. 58, 64–65; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 11–20.

<sup>183</sup> Головко О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи... С. 142; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 51–53; Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав... С. 83.

<sup>184</sup> Грушевський М. Історія України-Руси... Т. 1. С. 491; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 22–23; Войтович Л. Українсько-польська військово-політична співпраця у Княжій добі (XI–XV століття). *За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння* / відп. ред. М. Литвин. Львів, 2021. С. 7.

<sup>185</sup> Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав... С. 79, 82–83; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 54 і наст.

<sup>186</sup> *The Pověst' vremennykh lět*... Pt. 1. P. 589–590; Грушевський М. Історія України-Руси... Т. 1. С. 488.

<sup>187</sup> Грушевський М. Історія України-Руси. Нью-Йорк: Видавниче Товариство «Книгоспілка», 1954. Т. 1: До початку XI віка. С. 491; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 48.

<sup>188</sup> Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? С. 144.

<sup>189</sup> *«Podczas gdy pokoju zawarty został między Tatarow Bathichanem i krolew Chrobacyi, w Haliczu rezydującym Danijelem, naowczas kiedy Tatarowie pło[n]drowali Ruskiey y Polskiey ziemi, ci dway kroli zawarli między sobą pokoju. A podczas ukladu pokoju, ze strony krola halickiego był jego syn wielki kniaz Lew, y brat jego kniaz Wasko»* (цит. за: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. № 116. С. 1110, 1111). Див. також: Тарас Я. Українсько-хорватські паралелі в середньовічній сакральній архітектурі. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4(112). С. 728.

а відтак термін *Руська земля* (у значенні Королівства Русі, тобто володінь Романовичів) ототожнено з хоронімом *Хорватія*<sup>190</sup>. Про великохорватське походження закарпатських українців у писемних джерелах взагалі ніде не мовиться, проте назва *гаріби*, якою ще наприкінці XIX ст. їх означували верховинці<sup>191</sup>, очевидно є якраз варіацією етноніму *хорвати*\*.

Цілком можливо, що подібно до полян та древлян, мешканців ривинної частини Українського Прикарпаття у цей час почали називати «бойками» також предки верховинців, які, вочевидь, ніколи не визнавали над собою верховенства Пржемисловичів. У такому разі, особливо, якщо ареал політичного впливу чеських князів обмежувався р. Стрий<sup>192</sup>, стає зрозуміло, чому пізніше мешканці Українських Карпат вважали, що «бойки» живуть поблизу Львова. І це також дає змогу запропонувати нове пояснення констатованого М. Худашем масового поширення антропоніму *Бойко* і похідних від нього особових назв на теренах самої Бойківщини<sup>193</sup>. У контексті останнього факту цікаво розглянути аналізовану вченим згадку відетнонімного утворення *bojko* у протоколі допиту одного зі злочинців Сяноцького гроду від 17 вересня 1607 р.<sup>194</sup>. У документі йдеться про продаж анонімному бойкові двох крадених волів у Лиську (Lesko)<sup>195</sup>. Позаяк

<sup>190</sup> «...handel prowadzić, połączony między Wschodem i Ziemią Russyi czyli Chrobacyi ‘вести торгівлю, що відбувалася між Сходом і Руською землею, тобто Хорватією’» (цит. за: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства... № 116. С. 1110, 1112).

<sup>191</sup> Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? С. 144.

\* Очевидно, на момент, коли назва *гаріби* увійшла до вжитку пізньосередньовічних предків верховинців, великохорватська ідентичність в останніх вже змінилася русинською.

<sup>192</sup> Palacký F. Dějiny národu českého... Sv. 1. S. 61; Ісаєвич Я. До історії взаємин Київської та Гнезненської держав... С. 85; Ляска В. Між Прагою, Києвом та Гнезно... С. 40.

<sup>193</sup> Див.: Худаш М. Проблема походження назви «бойки». С. 42.

<sup>194</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 305, 306.

<sup>195</sup> «Fedor Kuryłów z Moczary wydał mi woły dwa kowalowe Kuryłczowe z Moczary, którem przedał w Lesku bojcowi» (цит. за: [J]urko pop z Jasienia, Ole[ksa]. Actum in castro Sanocensi feria quarta ante festum Sancti Lucae Evangelistae proxima anno Domini 1607 (17. października). *Regestr złoczyńców grodu sanockiego: 1554–1638* / wyd. O. Balzer. Lwów: nakładem Towarzystwa Historycznego, 1891. № 113. S. 165).

населений пункт знаходиться на теренах етнографічної Бойківщини, М. Худаш вбачав тут аргумент на користь того, що етнонім *бойки* як назва відповідної етнографічної групи принаймні на Сяноччині набув широкого поширення вже на початку XVII ст.<sup>196</sup> Втім, цілковита ізолюваність цього свідчення дозволяє з не меншою вірогідністю припустити, що згаданий у документі «бойко» насправді був вихідцем з околиць Львова<sup>197</sup>, і саме це робило його «бойком» в очах місцевих верховинців, слововжиток яких механічно перейняв допитуваний злочинець. Тим більше, що, як слушно зауважив Т. Ольшанський, більшість дійових осіб аналізованої справи, включно з постраждалим ковалем Курилом і викрадачем волів Федором очевидно були саме верховинцями, а «бойком» означено лише анонімного покупця. На думку польського дослідника, цей факт доводить, що на початку XVII ст. пересічні селяни в тих краях «бойками» не називалися<sup>198</sup>.

Із рецепцією мешканцями Русі етноніму *чехи* як нового означення богемських слов'ян у XI–XII ст. назва *бойки* втратила зв'язок зі своїм семантичним коренем. Позаяк Краківська земля наприкінці X ст. увійшла до держави П'ястів<sup>199</sup>, а від другої третини XI ст. перетворилася на її осердя, тамтешнє населення, подібно до черв'ян, почало сприйматися у Києві як «ляхи». Таким чином, семантичне значення етноніму *бойки* було зредуковане до мешканців західноукраїнських земель, а саме ареалу, що колись належав до сфери впливу Пржемисловичів, однак пізніше ніколи не був опанований першими П'ястами. Самі подністровські хорвати чи бужани, звісно, не вважали себе «бойками», подібно як черв'яни не вважали себе «ляхами».

Черговий переломний момент в історії побутування назви *бойки*, вочевидь, відбувся вже у ранньомодерній добі. Пояснюючи історичне поширення етнографічних кордонів «Бойківщини» до р. Дністер, Р. Кирчів услід за І. Червінським<sup>200</sup> припускав, що після

<sup>196</sup> Худаш М. До питання походження назв бойки, гуцули, лемки. С. 306.

<sup>197</sup> Як зазначав М. Худаш, гори у давні часи слугували місцем притулку для різних утікачів з низин (див.: Там само. С. 307).

<sup>198</sup> Olszański T. A. O nazwie Bojków... S. 7.

<sup>199</sup> Cosmae Pragensis Chronica Boemorum... Lib. 1. § 34. P. 60.

<sup>200</sup> Czerwiński I. L. Okolica Za-Dniestrską między Stryem i Łomnicą... S. 80.



припинення татарських та турецьких вторгнень знелюднені терени рівнинної частини Дністровського Правобережжя від кінця XVII ст. були колонізовані вихідцями з гір, нащадки яких тривалий час зберігали пам'ять про карпатське походження своїх предків, а також притаманні для верховинців господарські риси, практикуючи культивування вівса з переважним споживанням вівсяного хліба та надаючи більшого значення розведенню великої рогатої худоби<sup>201</sup>. За оцінкою Романа Радовича, релікти бойківської будівельної культури у традиційному житлі Підгір'я чітко проглядалися ще наприкінці XIX – на початку XX ст.<sup>202</sup>

Якщо долина Верхнього та Середнього Дністра у XVI–XVII ст. справді зазнала демографічного колапсу, то це призвело до зникнення проміжних господарсько-культурних підтипів, існування яких раніше створювало плавний перехід між населенням Подільської височини та Українських Карпат. Унаслідок пізнішого заселення правобережного Подністров'я верховинцями річка мала перетворитися на справжній вододіл між спільнотами, які, попри спільну «руську віру» і «русинську» ідентичність<sup>203</sup>, доволі виразно відрізнялися одна від одної за методами ведення господарства, звичаями та говірками. Тож їхнє зіткнення на Дністрі цілком могло супроводжуватися формуванням взаємних негативних етнічних стереотипів.

Тим часом у процесі культурної інтеграції українських земель, що інтенсифікувався після укладення Люблінської унії (1569), а особливо в добу Хмельниччини, українське населення рівнинної частини Верхнього та Середнього Подністров'я, ймовірно, перейняло від мешканців Наддніпрянщини стереотипний образ «бойка» як «іншого», «православного чужинця з заходу», співвіднівши його зі своїми новими сусідами-верховинцями, які якраз невдовзі по тому з'явилися за правим берегом Дністра. Можливо, певну роль тут відіграло також використання ними ствердної частки *бойє*, яка ще в часи І. Франка побутувала на Підгір'ї<sup>204</sup>. Вочевидь, це остаточно пе-

<sup>201</sup> Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини... С. 13.

<sup>202</sup> Радович Р. Традиційне сільське житло Підгір'я кінця XIX – поч. XX ст. *Народознавчі зошити*. 1995. № 4. С. 225; див. також: Глушко М. Підгір'я – окрема етнографічна одиниця України? С. 309–310.

<sup>203</sup> Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? С. 144.

<sup>204</sup> Франко І. Уваги про походжене назви Бойки. С. 148.

реконало лівобережних наддністрянців у тому, що саме верховинці є тими «бойками», про яких вони чули від мешканців Наддніпрянщини і з якими подніпряни намагалися ототожнити їх самих.

Як наслідок, склалася ситуація, коли населення правого та лівого берегів Верхнього Дністра взаємно вважало одне одного «бойками». За цього, якщо у середовищі верховинців до початку XIX ст. поняття *бойки* поступово виходило з активного вжитку, поступаючись своєю первинною семантичною нішею актуальнішим означенням «справедливі русини» та «борщівники»<sup>205</sup>, то на Дністровському Лівобережжі воно стало безальтернативною назвою верховинців. Відтак саме останнє значення було взяте за основу етнографами першої половини XIX ст., увійшло до наукового обігу і з часом стало загальноприйнятим.

Отже, є всі підстави вважати, що топонім *Войки* був вжитий Костянтином Багрянородним на означення пізніших чеських земель. Якщо наведена графічна форма передає слово *Boiki*, то є висока вірогідність поширення цієї назви у слов'янському середовищі як відповідника германського хороніму *Boiohaetum* 'Богемія'. За таких умов проглядається гіпотетична трансформаційна модель побутування назви *бойки* в українському лексичному просторі, що передбачає періодизацію в 6 етапів. Для першого (кінець VI – перша половина X ст.) було властиве використання назви *Б/бойки* на означення загалу слов'янського населення Чеської котловини і водночас самого краю. На другому етапі (друга половина X ст.) у слововжитку древлян та полян, які продовжували сплачувати данину Київському князю, і, можливо, також великохорватського населення Українських Карпат відбулася термінологічна експансія хороніму та етноніму *Б/бойки* на слов'янські землі за межами Богемії, що увійшли до складу держави Болеслава I Жорстокого, зокрема на рівнинну частину західноукраїнських земель по Буг і Стир чи Стрий. Третій етап, пов'язаний із поширенням у Русі назв *чехи* та *Чехія* (XI–XII ст.), а також входженням Краківської землі до держави польських П'ястів, характеризувався редукцією семантичного значення назви *бойки* до його західноукраїнської складової, з якою на Наддніпрянщині з часом почали асоціювати вихідців із гірських районів Галицької землі, а відтак – Руського воєводства. Четвертий

---

<sup>205</sup> Охримович В. Звідки взяла ся назва Бойки? С. 144.

етап започаткувало привнесення стереотипного образу «бойка» з Наддніпрянщини до Поділля та Опілля, де відбулася його рецепція як означення верховинців, які у ранньомодерній добі колонізували рівнинне правобережжя Верхнього Дністра. П'ятий етап (XIX – початок XX ст.) полягав у науковому співвіднесенні назви *бойки* з конкретною етнографічною групою верховинців та намагання переконати її представників, які вважали себе «русинами 'українцями'», у тому, що вони є «бойками» і що в цій назві немає нічого поганого. Для шостого етапу (XX – початок XXI ст.) притаманне поступове перетворення етноніму *бойки* на самоназву верховинців.

Ростислав ВАЦЕБА